

Društvo urbanista Beograda
2011.

BUDUĆNOST RAZVOJA NASELJA U SVETLU KLIMATSKIH PROMENA

Uredništvo:
Vesna Zlatanović-Tomašević
Ranka Gajić
Faketa Kaić

Sponzor Inženjerska komora Srbije

U saradnji sa Udruženjem Urbanista Srbije

SADRŽAJ

Predgovor

1 Planiranje i životna sredina

UTICAJ OBNOVLJIVIH IZVORA ENERGIJE NA PROSTORNI RAZVOJ NASELJA U SRBIJI U SVETLU KLIMATSKIH PROMENA Mila Pucar, Marina Nenković-Riznić	17
ADAPTACIJA GRADOVA NA KLIMATSKE PROMENE – ULOGA ZELENE INFRASTRUKTURE Jasminka Cvejić, Aleksandar Bobić, Andreja Tutundžić, Stojanka Radulović	27
PODRŠKA SMANJENJU EMISIJE CO ₂ U GRADOVIMA - PREDLOG ZA UNAPREDJENJE PEŠAČKE DOSTUPNOSTI SADRŽAJA NA NOVOM BEOGRADU SA STANOVIŠTA URBANE MORFOLOGIJE Ranka Gajić	45
BRAUNFIELD KAO EKO-PARK EDUKACIJE Ana Nikezić, Nataša Janković,	65

2 Socio ekonomski aspekti

IDEJA ODRŽIVOSTI U SAVREMENOM GRADU Vera Backović	103
RAZVOJ NASELJA U "MALIM" DRŽAVAMA USLED KLIMATSKIH PROMJENA UZROKOVANIH DJELOVANJEM EKONOMSKI RAZVIJENIH DRŽAVA Dragan F. Komatina	113

ENERGETSKA EFIKASNOST U PLANIRANJU NASELJA-METODOLOŠKI
PRISTUP I ZAKONODAVNI OKVIR U BiH
Brankica Milojević 123

(NE)ODRŽIVO „2D“ PLANIRANJE STRUKTURA URBANOOG I PREDEONOG
PEJZAŽA U USLOVIMA KLIMATSKIH PROMENA
Velimir Lj. Ćerimović 137

3 Edukacija i participacija

ENVIRONMENTALNI ASPEKTI KAO OSNOV INOVACIJE KURIKULUMA U
VISOKOŠKOLSKOM OBRAZOVANJU ARHITEKATA: NOVI PRISTUPI
PROUČAVANJU ISTORIJE I TEORIJE MODERNE I SAVREMENE
ARHITEKTURE
Ljiljana Blagojević, Dragana Čorović 175

UČEŠĆE JAVNOSTI, LOKALNE SAMOUPRAVE, NVO I PARTICIPACIJA
GRAĐANA U RAZVOJU NASELJA
Vesna Zlatanović-Tomašević 189

UČEŠĆE JAVNOSTI NA PRIMJERU „CVJETNOG PROLAZA“ U ZAGREBU
Denis Ambruš, Vlatko Dusparić 201

GRAĐANI U PROCESU UNAPREĐENJA KVALITETA PEŠAČKOG
OKRUŽENJA NA VRAČARU
Milena Vukmirović, Mira Milaković 211

4 Primeri iz prakse

ANALIZA PRILAGOĐENOSTI OBRAZACA URBANE STRUKTURE
KLIMATSKIM PROMENAMA: PRIMER NACRTA PLANA DETALNE
REGULACIJE "ADA CIGANLIJA"
Marija Maruna, Nada Lazarević Bajec, Vladimir Mihajlov 227

KADA ĆEMO SE POČETI BAVITI RAZVOJEM NASELJA U SVETLU
KLIMATSKIH PROMENA U SRBIJI ? Al', stvarno!
Faketa Kaić 247

PROJEKTOVANJE KONSTRUKCIJA ODRŽIVIM MATERIJALIMA SA
MEMBRANSKOM STRUKTUROM NA MODELSKOM PRIMERU ETFE
Dragana Vasilski, Svetlana Stevović 265

SAVREMENI TEHNOLOŠKI POSTUPCI DETEKCIJE ENERGETSKIH
GUBITAKA GRAĐEVINSKIH OBJEKATA
Toša Ninkov, Zoran Sušić, Vladimir Bulatović, Dejan Vasić277

(NE)ODRŽIVO „2D“ PLANIRANJE STRUKTURA URBANOg I PREDEONOG PEJZAŽA U USLOVIMA KLIMATSKIH PROMENA

**(UN) SUSTAINABLE "2D" STRUCTURE OF URBAN PLANNING AND
LANDSCAPE CLIMATE CHANGE IN CONDITIONS**

Dr. Ćerimović Lj. Velimir

University "Union - Nikola Tesla" Belgrade, Faculty of Construction Management -
Department of Architecture and Urbanism

APSTRAKT

Često bez ekološke odgovornosti i mere imperativno se stvaraju super i pseudostrukture, bez obzira koliko se time narušava životna sredina, stvara bolje društvo, bolja mreža gradova ili bolji čovek. Ipak, moderna arhitektura još nije stvorila bolje gradove, a urbano planiranje ograničilo se na regulativu zapostavljajući kreativnu akciju, dok se prostorno planiranje izgubilo u teoretskom istraživanju, pa je i razmatranje celine problema tako-reći napušteno.

Problemi negativnog ekološkog nasleđa nisu ekskluzivno obeležje 20. veka. Međutim, zbog oskudnosti raspoloživog prostora, nagomilanih negativnih efekata razvoja, neracionalne eksploatacije zemljišnih resursa, sve potrebnija je transformacija, rekompozicija i redefinicija dosad neodrživih sistemskih aktivnosti prema građenoj i životnoj sredini. Ipak, takve dobre namere uveliko ugrožava „2D“ terminologija, moćni investitorski urbanizam i nadmoćna korporatokratija, čiji profiterski interesi ignoriraju smisao urbanog kontinuiteta, ekoreciprociteta i održivog opstanka i razvoja, jer sve arogantnije provociraju kataklizmičnu „tačku preokreta“ i put bez povratka.

Tu se posebno nadovezuje i problem razumevanja, vrednovanja i svrstavanja marginalizovanih, obezvređenih i nepostojećih pejzažno građenih fizičkih („3D“) struktura i njihove ravnoteže u odnosu sa čovekom, visoko i nisko građenim celinama i volumenima. Tome i te kako doprinosi dominacija prevaziđene „2D“ terminologije i neodrživo poništavanje treće dimenzije struktura, objekata i artefakta parkovnourbanog graditeljstva, stvaralaštva, kulture, umetnosti i nasleđa, zbog čega ove punine bez zidova postadoše urbane praznine. To je posledica (ne)održivog „2D“ planiranja prostora koji zapostavlja činjenicu

da „2D“ nije jednako „3D“ i obratno, što je važan uslov u integrativnom planiranju prostora, zatim ekističkom i holističkom smislu i kontekstu za sve one koji žele da stvaraju bolja ljudska naselja.

Ključne reči:

(Ne)održivo „2D“ planiranje, ekoreciprocitet, korporatokratija, „tačka preokreta“.

ABSTRACT

Often without environmental responsibility and action is imperative to create a great and pseudo-structure, no matter how this damages the environment, creating a better society, better networks and better human cities. However, modern architecture has not yet created a better cities and urban planning regulations to limit neglecting the creative action, while spatial planning has lost in the theoretical study and consideration of the whole problem so-say abandoned.

Negative ecological problems are not the exclusive heritage landmark 20th century. However, due to the scarcity of available space, the accumulated negative effects of development, the irrational exploitation of land resources, is increasingly important transformation, recomposition and redefinition of previously non-viable system activities and the built environment. However, such good intentions greatly threatens the "2D" terminology, the powerful and overwhelming investor Urban Korporatism, which ignored the interests of profiteering urban sense of continuity, reciprocity, and eco-sustainable survival and development, because all the arrogant, provoking cataclysmic "turning point" and without time return.

There are special supplements and the problem of understanding, evaluating and classifying the marginalized, and nonexistent built landscape ("3D") structures and their balance in relation to man, high and low volumes and constructed units. And how these contribute to overcome the dominance of "2D" terminology and the cancellation of the third dimension unsustainable structures, objects and artifacts of park-urban, creativity, culture, arts and heritage, which is why this fullness without walls became an urban void. This is a consequence of (un)sustainable "2D" space planning that ignores the fact that "2D" is not equal to "3D" and vice versa, an important requirement in integrative spatial planning, and then ekistic and holistic sense and context for those who want to create better human settlements.

Keywords:

(Un) sustainable "2D" planning, eco-reciprocity, Korporata-ism, "turning point".

UVOD

Nastajanje gradova kroz graditeljsko-urbanu istoriju u kontinuitetu je bilo vezano za *genius loci*. Pored tog sudbinskog položajnog određenja, gradovi imaju svoj gradograditeljski identitet, strukturu i morfologiju koje bitno učestvuju u stvaranju slike grada, zbog čega nije teško prepoznati njihove posebnosti i razlike.

Na specifičnu sliku grada najviše utiče topografija terena i izgled užeg i šireg predeonog pejzaža, zatim društveno i kulturno nasleđe, te politički i materijalni uslovi i mogućnosti razvoja. U takvim okolnostima, gradovi su prvobitno nastajali spontano, a potom i planski osmišljenom urbanističkom kompozicijom i organizacijom visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura.

Grad kao specifično građena, ali i logična i važna smeštajna i životna celi na temeljno je u funkciji bezbednog ljudskog trajanja, opstanka i prebivališta. Ipak, moderna arhitektura još nije stvorila bolje gradove, a postojeće danas na lokalnom i globalnom planu sve više ugrožavaju izazvane klimatske promene i korporatokratija, čemu uveliko doprinose dosadašnja zakonska regulativa i „2D“ teorije urbanističkog i prostornog planiranja. Znači, planiranje prostora još uvek umesto „3D“ afirmiše neodrživu „2D“ terminologiju, pri čemu dominira „2D“ regulativa sa uzakonjenim „2D“ patentima za pseoudourbanizaciju, što posredno ili neposredno ograničava, zapostavlja i redukuje kreativnu akciju. Isto tako, i prostorno planiranje izgubilo se u teoretskom istraživanju, pa je i razmatranje celine problema takoreći napušteno. Zato u uslovima primetnih klimatskih promena može se reći da je izostalo održivo upravljanje prostorom koje podrazumeva „3D“ planiranje, korišćenje, građenje i uređenje prostora na principima ekoreciprociteta i održivog razvoja.

Danas u tranzicionom vremenu, u Srbiji i njenom okruženju još uvek se kombinuju elementi dvodimenzionalnog i trodimenzionalnog planiranja prostora, zbog čega naš savremenik - urbanista Dobrivoje Tošković s razlogom ističe: "Izvesno je, da je ovo trenutak prelaza sa dvodimenzionalnog urbanističkog planiranja, na trodimenzionalno"[1]. Isto tako, njegov pristup prostornom i urbanističkom planiranju[2] metodološki je vrlo suptilan, što je od velikog značaja za efikasnije integrisanje načela održivog ekourbanističkog planiranja. Međutim, i u tom pristupu ima elemenata „2D“ terminologije koju je neophodno eliminisati, čime bi se u kvalitativnom smislu obogatila referentna literatura za dopunu i preciziranje načela održivog integralnog i „3D“ ekourbanističkog planiranja. Pogotovo je to važno zbog dosadašnjeg višedecenijskog marginalizovanja malo poznatih struktura i objekata pejzažno-arkitektonskog graditeljstva, stvaralaštva, kulture, umetnosti i kulturno-parkovnog nasleđa[3].

Međutim, u vezi sa ekološkim problemima na lokalnom i globalnom planu, pogotovo sa dosadašnjim „2D“ planiranjem struktura urbanog i pre-

deonog pejzaža i neproporcionalnog ekoreciprociteta između visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura, treba imati na umu Ajnštajnovu misao, koja ističe da se problem ne može rešiti istim načinom mišljenja koji ga je stvorio. To se u ovom trenutku naročito odnosi na planiranje, graditeljsko vrednovanje, zakonsko regulisanje i tumačenje i urbanosredinski status pejzažno-urbanih struktura, zbog čega je preko potreban integrativni pristup njihovom planiranju, projektovanju i izgradnji. Znači, umesto dosadašnjeg irelevantnog „2D“ zelenopovršinskog planiranja, nužno je i u ovoj oblasti uvesti „3D“ egzaktno planiranje poznatih „3D“ pejzažno-urbanih struktura sa istim nivoom detaljnosti koji se primenjuje prilikom planiranja visoko i nisko građenih struktura[4].

KAUZALNA VEZA URBANIZMA I PEJZAŽNE ARHITEKTURE

Tek nakon prve (od polovine 18. do sredine 19. v.) i druge (druga polovina 19. i početak 20. v.) industrijske revolucije i posledičnih migracija stanovništva iz sela u gradove, u 20. veku postaje primetno umnožavanje negativnog ekološkog nasleđa, a kroz to i potreba za sagledavanjem, interpolacijom i sprovođenjem mera ekološke odgovornosti i zaštite urbanosredinskog boravišta[5] i životnosredinskog staništa[6]. Čak i u predindustrijskoj fazi, a pogotovo početkom 21. veka u uslovima izazvanih i već pokrenutih klimatskih promena, od velike je važnosti uspostava ekoreciprociteta između visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih („3D“) struktura u urbanosredinskom boravištu.

Dakle, i u prvobitnoj situaciji kada je čovek živio u skladu sa kapacitetima svojeg životnosredinskog staništa i kada njegov onovremeni način života nije predstavljao pretnju lokalnom ili globalnom biodiverzitetu, taj princip ravnoteže imao je primordialnu, tradicionalnu i održivu estetsku, sanitarnu, ambijentalnu i ugodajnu ulogu, ali i duboku stvaralačku i kreativnu dimenziju, logiku i smisao. To samo više govori o istorijskom, tradicionalnom, kulturnom, duhovnom, urbanom i graditeljskom značaju prvobitne parkovne i vrtne arhitekture i umetnosti, koja je danas posebno ishodišno (korenski) vredna celina za izučavanje pejzažne arhitekture, odnosno pajzažno-arkitektonskog graditeljstva, stvaralaštva, kulture, umetnosti i kulturno-parkovne baštine kroz graditeljsko-urbanu istoriju i danas nedovoljno afirmisani i osmišljeni ekourbani razvoj.

Ipak, nakon uspešnih razvojnih faza kroz dalju i bližu prošlost i manje uspešnih kroz aktuelnu sadašnjost, vрtna i parkovna, odnosno pejzažna arhitektura i umetnost su u 20. veku značajno marginalizovane. To je doprinelo da se u Srbiji i njenom okruženju u drugoj polovini 20. veka na principima neodržive „2D“ terminologije i drugih neracionalnih vrednovanja i aktivnosti umnože edukativni programi na univerzitetima i vrlo oskudne publikacije iz ove oblasti, ali i niz drugih, pa i nesagledivih šteta za urbanosredinsko boravište i pejzažnu arhitekturu koja participira u njego-

vom planiranju, oblikovanju, izgradnji, ali i vredovanju pejzažnog, estetskog, ekodizajnerskog i ekourbanog kapaciteta.

Rezultat takvog zamrlog stanja koje je uveliko posledica „2D“ planiranja struktura pejzažno-arhitektonskog graditeljstva jeste i činjenica da u Srbiji i njenom užem okruženju nepostoji nijedan stručni ili naučni časopis lokalnog ili nacionalnog značaja. Međutim, prolistaju li se inostrani časopisi iz oblasti arhitekture i pejzažne arhitekture u poslednje dve decenije, stiče se sasvim drugi utisak. To govori da je savremena literatura u evropskim i svetskim relacijama posvećena vrhunskim i kreativnim ostvarenjima, koja kao da najavljuju renesansu pejzažno-arhitektonskog graditeljstva, stvaralaštva, kulture, umetnosti i kulturno-parkovnog nasleđa. Čak i više od toga, čini se da su na vidiku savremena pejzažno-arhitektonska ostvarenja sa novom estetikom, novom ulogom, namenom i konačno immanentnim, afirmativnim i održivim graditeljskim i kulturnim identitetom, fizičkim subjektivitetom i definisanim urbanim statusom i legalitetom. U tim publikacijama se nalaze sjajna ostvarenja velikih majstora vrtne i pejzažne arhitekture u Parizu, Barseloni, Berlinu, SAD, Rusiji, Brazilu i drugde. Međutim, tu je reč više o istraživanjima i znanjima vezanim za baštinjene parkove, ali i o novim ostvarenjima u malobrojnim gradovima Evrope i sveta.

Iz ovog konteksta jasno proizlazi da su planirani, projektovani i građeni objekti, strukture i artefakti pejzažne arhitekture bitni elementi slike urbanosredinskog boravišta. Zbog kulturnog, rekreativnog, gradotvornog, duhotvornog i savremenog ekotvornog značaja, oni su sastavni deo kompozicije grada i ekourbane strukture i zato odlučujuće utiču na njeno formiranje i prepoznatljivost. Preindustrijski makrourbanistički značaj pejzažne arhitekture doprineo je formiranju mnogih evropskih gradova. Tako su barokni vrtovi i parkovi pogotovo Versaj, bili ishodište urbanističkih koncepcija novih gradova ili proširenja starih u 18. i 19. veku. Osnova francuskog baroknog parka ili vrta postala je tako kvalitetna podloga za barokni ili klasicistički grad na pr. Karlsrue, Vašington...[7]. Zato se opravdano postavlja pitanje, da li bi Versaj bio poznat da nema Versajski park, Hanover da nema Herrenhausen, Minhen da nema Nimfenburg, Beč da nema Šenbrun, zatim London da nema brojne i velike parkove i svetski poznate skverove[8]? Isto tako, da li bi i Pariz bio toliko privlačan i lep da nema Bulonjsku šumu...[9], reprezentativne klasicističke parkovne trgove, a od 1982. g. i Parc la villette[10]?

Međutim, ovom prilikom nije moguće nabrojati i mnoge druge gradove sveta čije vredne pejzažno-arhitektonsko-urbane strukture i ostvarenja pridonose stvaranju prepoznatljive i održive urbane slike. Ipak, za Parc la villette treba reći da ga uz pojedinačna žestoka osporavanja, mnogi smatraju prototipom parka 21. veka[11]. On je primer urbanog ili tzv. kulturno-tehnološkog parka, u kojemu je nemoguće odrediti granicu između urbanizma, arhitekture i parkovne arhitekture, jer je arhitekta Bernard Čumi

(Tschumi) sjedino sve to u jednu celinu. To je prva parkovno-urbana struktura koja je u 20. veku više od bilo kojeg drugog savremenog parka, ponovo zainteresovala arhitekte za parkovnu arhitekturu i njeno novo mesto, ulogu i značaj u gradograditeljstvu. I konačno, to jasno ukazuje na nedeljivost gradograditeljstva, arhitekture i parkovne arhitekture, ali i njihovo razlikovanje od pukog ekološkog ozelenjavanja i hortikulture[12]. Pored navedenih činjenica, naročito parkovi i vrtovi, ali i drugi objekti pejzažne arhitekture kroz graditeljsko-urbanu istoriju imaju fizički subjektivitet i važnu gradotvornu i ambijentalnu ulogu u nastajanju slike grada. Međutim, nagla industrijalizacija i urbanizacija u 20. veku, u oskudnosti raspoloživog prostora, najviše iz spekulativnih razloga afirmiše „2D“ terminologiju. Efekti ovakvog stanja stvari doveli su do poništavanja treće dimenzije objekata pejzažne arhitekture, do posledične pseudourbanizacije i velike redukcije delova i celina pejzažno-urbanih fizičkih struktura i do eliminacije vrtne i parkovne baštine, arhitekture i graditeljstva iz kompozicije i slike grada. Kao neodrživa i virtualna „2D“ zamena, uvedeni su kvazistručni sloganji kao što su: tzv. zelene površine, tzv. sistem zelenih površina, tzv. neizgrađeni, otvoreni i slobodni prostori i ostale površine, tzv. gradsko zelenilo i tzv. sistem gradskog zelenila itd.

„Ti prostori, često veliki u odnosu prema ukupnoj površini grada, ne nazivaju se parkovima, jer to i nisu. Oni mogu imati ekološko, rekreaciono ili zdravstveno značenje, ali su često bez prepoznatljivosti, lišeni kompozicije i umjetničkog senzibiliteta. Rezultat takvog ozelenjavanja su gradovi i naselja bez duha i identiteta. Gradske zelene površine označene zelenom bojom u starim zonskim planovima danas su najčešće „zelene pustinje“ koje služe ljudima (npr. za šetnju sa psima ili za trčanje), ali ih i ne vide jer su sve takve površine jednake, a nude sve i ništa“[13]. To su uostalom potvrdili i Jan Gel i Daniel Lebeskind radeći u okviru projekta „Grad na vodi“ za Luku Beograd prilikom uvida u stanje pejzažno-arhitektonsko-urbanih struktura Beograda 2008/09. g.[14].

I sada se logično postavlja pitanje šta je sa tzv. rekonstrukcijom Tašmajdanskog parka iz 2003. g.[15] koja je izvedena od jeseni 2010. do proleća 2011. g., a nastavljena je i u septembru 2011. g. To nije tema ovog rada, ali svakako jeste posebna tema koju i ovde treba pomenuti, jer rekonstrukcija se temelji na originalnom nacrtu, zatim zavisi od kvantiteta i kvaliteta istorijskih izvora u vezi prostornih, urbanih, stilskih i drugih gradivnih elemenata u cilju postizanja potpune ili što približnije sličnosti sa izvornim oblicima. Da li je ovde u pitanju tačna (egzaktna), analogna, hipotetička ili nekakav novi oblik rekonstrukcije, odnosno šta ili kako je trebalo sa stručno-naučnog, pa i konzervatorskog aspekta pokrenuti i završiti njegovu obnovu!? Da li je rekonstrukcija proširenje autoparkirališta Madere koje tu nikad nije bilo!? Da li je rekonstrukcija izdvajanje i neprimereno ograđivanje psećeg dela parka koji tu iz pijeteta prema hramu i njegovom svetom volumenu nepripada[16] i koji tu nikad nije bio!?;

a pogotovo što se neugodni mirisi već osete u postojećoj crkvenoj porti kao spoljašnjem svetom volumenu crkve Svetog Marka, njenoj „Auri svesti“, parku, ulici...

Nakon ovih važnih pitanja u vezi tzv. rekonstrukcije Parka Tašmajdan, treba reći da se navedeni citat o "zelenim pustinjama" koje nude sve i ništa, odnosi i na „2D“ zelenopovršinsku rekonstrukciju ovog neistraženog i neadekvatno vrednovanog i proučenog beogradskog parka. Isto tako, iz njega se vidi da svet politike i novca, još uvek određuje i jasno se sve više opredeljuje za rast, umesto za održivi razvoj grada. Tome dakako treba dodati da i mediokritetska razmišljanja[17], kvazistručna znanja i uzakonjena „2D“ terminologija, afirmišu spekulativne interese i pseudourbanizaciju delova i celina pejzažno-arhitektonskog graditeljstva, što suštinski sprečava razvoj i dejstvo ideja o parkovnoj ili pejzažnoj arhitekturi kao bitnom faktoru i elementu slike i kompozicije urbanosredinskog bora-višta (grada). Cilj ovog rada i jeste da se podseti, upozori i ukaže na ove probleme kao i kvazistručan i neodrživ „2D“ pristup, koji nas je tokom prethodnih decenija, uz servilan odnos gradograditelja i posledičnu pohlepu investitorskog lobija i korporativnog biznisa, i doveo do urbanog nereda i neodrživog umnožavanja negativnog ekološkog nasleđa.

Osim toga, „2D“ planiranje struktura urbanog pejzaža nije u stanju da egzaktno doprinese definisanju potrebnih urbanosredinskih kapaciteta na principima ekoreciprociteta između visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura. Zbog toga, uz slabljenje socijalnih veza i deregulaciju nasleđene urbane supstance, posledično se pseudourbanizuju i dereguliraju delovi slike i kompozicije grada, koje u okvirima savremenog integrativnog „3D“ planiranja moraju postati polazište razmišljanja svih koji sudeluju ili participiraju u kreiranju i razvoju naselja i gradova od planera, urbanista, arhitekata i pejzažnih arhitekata do političara i gradske administracije[18].

Ovde je svakako važna implementacija ovih činjenica u teoriji i praksi integrativnog urbanističkog planiranja, pogotvo u dinamičnim okvirima novog, pokrenutog vremena, ovog koje čas obećava rajske prostore na Zemlji, a čas čistu i ogoljenu pustoš[19]. Zato je potrebno eliminisati „2D“ terminologiju, ali i shvatiti i pravilno primeniti i vrednovati mesto i ulogu pejzažne arhitekture i njenih parkovnih, vrtnih i drugih fizičkih struktura u stvaranju i izgradnji slike grada, jer su one uveliko marginalizovane tokom druge polovine 20. veka. Osim toga, potrebno je definitivno poznavati i razlikovati pejzažnu arhitekturu zasnovanu na principima immanentne, integrativne i kompatibilne „3D“ terminologije, od hortikulture i tzv. ozelenjavanja zasnovanim na principima „2D“ terminologije, po kojoj je neodrživo ustoličen i uzakonjen kvazistručni obrazac „3D“ jednako „2D“ i obratno.

U takvom jednostranom ozelenjavanju gradskog prostora, najvažniji je broj kvadratnih metara po stanovniku grada, dakle kvantitativni krite-

rij[20], nego što je kvalitet urbane slike i kompozicije prostora i volumena urbanosredinskog boravišta. Parkovi, vrtovi i drugi objekti pejzažne arhitekture uvek su bili predmet zanimanja različitih struka, pa se o njihovom mestu, ulozi i značaju u planiranju fizičkih struktura i oblikovanju slike i kompozicije grada gleda i promišlja na različite načine. To bi, iako nije okosnica, svakako trebala biti prednost interdisciplinarnog pristupa, međutim rezultati u 20. veku po tom pitanju su gotovo beznačajni.

To na kraju govori da se pejzažna arhitektura i njeno graditeljstvo, stvaralaštvo, kultura, umetnost i kulturno-parkovno nasleđe zasnivaju na „3D“ objektima, strukturama i artefaktima. Dakle, reč je o planiranim, projektovanim i građenim parkovima, vrtovima, predvrtovima, skverovima, promenadama..., u kojima najčešće dominiraju projektovani rasadnički proizvedeni i ugrađeni gradivni vegetacijski elementi. To jasno pokazuje da su ovde navedeni i nenavedeni graditeljsko-urbani objekti pejzažne arhitekture artificijelne jedinice, koje su kao i sami gradovi stvoreni ljudskom imaginacijom, kreacijom, znanjem, iskustvom i radom[21], što samo potvrđuje da se tu radi o urbanim i graditeljskim celinama, a ne o prirodnoj tvorevini.

Sl. 1. Delovi Versajskog parka, Versaj

Sl. 2. Park la villette, Pariz

Sl. 3. Park i dvorac u Sankt Peterburgu

Sl. 4. Park Het Lo u Apeldoornu, Holandija

Sl. 5. Park i grad Karlsruhe, Nemačka

Sl. 6. Park i dvorac Nymphenburg, Minhen, Nemačka

Sl. 7. Park Guelj, Barselona, Španija

Sl. 8. Regents Park, London

Sl. 9. Central park u Njujorku

Problem neodržive „2D“ terminologije i edukacije

O baštinjenom graditeljskom nasleđu i savremenim ostvarenjima u modernoj arhitekturi, umetnosti i njihovim stremljenjima, dostignućima i pogledima napisana su brojna dela i rasprave. U poređenju s tim činjenicama, kada je u pitanju istraživanje i izučavanje baštinjenih dobara i savremenih ostvarenja pejzažne arhitekture, odnosno prvo bitno više poznate parkovne i vrtne arhitekture i umetnosti, još uvek su ti rezultati raritetni i disperzni. Veliki broj nedovoljno je analitičan i sistematizovan, zatim potpuno neistražen i neobrađen sa aspekta parkovnog, vrtnog ili pejzažnog dizajna, slike grada, stilsko-graditeljskih vrednosti, zatim umetničkog, graditeljskog i urbanog aspekta itd.

Za sve to postoji više razloga koji su vezani za sagledavanje, pristup i tumačenje stvaralačkih, urbanih i graditeljskih specifičnosti ovih parkovno, vrtne i pejzažne građenih fizičkih struktura. U odnosu na ove višesložne činjenice, potrebno je ukazati samo na neke od njih koje su indikativne, instruktivne i dovoljne za razumevanje složenosti ove problematike, a koja je evidentna posledica (ne)održivog „2D“ planiranja struktura urbanog i kultiviranog predeonog pejzaža i dosadašnjeg pristupa izradi pejzažno-arhitektonski neodrživih, odnosno jednostranih i projektantski nepreciznih i nedefinisanih hortikulturnih tzv. projekata uređenja tzv. zelenih površina.

Jedan od suštinskih razloga takvog stanja stvari u vezi marginalizovanja pejzažno-arhitektonskog graditeljstva jeste stradanje gradova, a onda i pejzažno-arhitektonskih objekata za vreme Drugog svetskog rata. Takvo ruševno stanje uz opštu krizu u više decenija nakon rata, degradiralo je parkovno-urbani dizajn, a i redukovalo je u velikoj meri i volumene pejzažno-urbanih struktura. Na to je posebno uticala konfiskacija imovine i promena vlasničke strukture, zbog čega su najviše stradali najvredniji objekti kulturno-parkovnog nasleđa, kao što su rezidencijalni vrtovi i parkovi dvoraca, vila i palata u Vojvodini, termalnim banjama Srbije itd.

Nakon tog restriktivnog perioda došlo je do izražaja i ekonomsko siromaštvo, što se posebno odrazilo na uništavanje dizajna i na zahteve za jednostavnošću i niskim troškovima održavanja. Tako se počela zanemarivati forma, a nova urbanistička shvatanja ideje pejzaža, strukture, estetike i stilskog vrednovanja objekata vrtne i parkovne arhitekture dovele su do uvođenja spekulativno-mimikrijske „2D“ terminologije, te obezvređivanja parkovnih, vrtnih i drugih pejzažno urbanih objekata, jedinica i artefakata, i posledičnog poništavanja treće dimenzije parkovno-urbanim strukturama. Afirmisanjem tzv. ozelenjavanja grada i drugih „2D patenata“, mnoge od njih su preoblikovane u „zelene pustinje“[22], čime se (ne)svesno degradirala početna projektantska ideja, graditeljski identitet i volumen stilski vrednih ostvarenja pejzažne arhitekture.

Posleratna izgradnja razrušenih gradova, industrijalizacija, migracije koje su dovele do smanjenja seoskog i uvećanja urbanog stanovništva, zatim raubovanje sirovina, neracionalno upravljanje prostorom i finansijska kri-

za 70-tih godina 20. veka doveli su do umnožavanja negativnog ekološkog nasleđa. Uz nove univerzitetske programe edukacije i zakonsku regulativu koji su zasnovani na „2D“ hortikulturnoj i šumarskoj terminologiji, ovi problemi dodatno su favorizovali tzv. ozelenjavanje, a potom i jednostrano akcentovanje hortikultурne i ekološke dimenzije pejzažno-arhitektonsko-urbanih struktura. Tako je došlo do zapostavljanja njihove graditeljske, urbane i kulturne dimenzije, što je opet na principima „2D“ terminologije dovelo do uvođenja „2D“ urbanističkih „patenata“, kao što su „zelene površine“, „zelenilo“ i slično. Na kraju, tako obezvređena i poništena pejzažna arhitektura neodrživo je svedena i poistovećena sa hortikulturom i pukim ozelenjavanjem gradova i ruralnih naselja u Srbiji i njenom užem i širem okruženju.

Isto tako, samo zbog dominantnog učešća živih ili vegetacijskih gradivnih elemenata, tokom druge polovine 20. veka i danas još preovlađuje jednostrano ekološko i hortikulturno, odnosno „2D“ sagledavanje i pristup planiranju, projektovanju i izgradnji parkova, vrtova i drugih objekata pejzažne arhitekture. Iako se ovde radi o tipičnim graditeljsko-urbanim objektima, strukturama i artefaktima pejzažne arhitekture u artificijelnoj sredini, zbog ugrađenih vegetacijskih gradivnih elemenata evidentan je još jedan oblik jednostranosti po kojem se planirani, projektovani i građeni parkovi, vrtovi i drugi objekti pejzažne arhitekture neodrživo tumače, smatraju, evidentiraju i zaštićuju kao prirodna, umesto urbana ili kulturna dobra i tvorevine. Prirodna dobra kao božija tvorevina, podrazumevaju prirodne procese, dakle ona se neplaniraju, neprojektuju i negrade.

Nadalje, vremenom rasadnički proizvedeni, ugrađeni i projektovani živi gradivni elementi kroz proces rasta i razvoja utiču na stalne promene morfoloških, fenoloških, vizuelnih i estetskih osobina pejzažno oblikovanih i komponovanih grupa i jedinica i građenih delova i celina. Ta životno i fenofazno promenljiva osobina i lepota pejzažno izgrađenih oblika i kultivisanih gradivnih vegetacijskih jedinica parkova, vrtova i drugih objekata pejzažne arhitekture, vezani su za urbane uslove života u urbanosredinskom boravištu, pa i predeone karakteristike životnosredinskog staništa. Od toga uveliko zavisi otpornost, izgled i vremenska dimenzija trajanja živih gradivnih jedinica, pa i ovih tradicionalnih i nasleđenih, ali i novograđenih parkovno, vrtno i pejzažno-urbanih tvorevina.

Iz ovog jasno proizlazi da su rasadnički proizvedeni i ugrađeni gradivni vegetacijski elementi namenjeni za projektovanje i izgradnju objekata pejzažne arhitekture. To govori da se i oni samo zbog zelene boje lišća ne mogu proizvoljno nazivati zelenilom, jer ovaj pojam ima širokopojasno, rastegljivo i neprecizno određenje i dejstvo i nije utemeljen u biće pejzažno-arhitektonske struke[23]. Osim toga, svi vegetacijski elementi kao poznate gradivne parkovne, vrtne i druge pejzažno-urbane jedinice imaju svoje raznorodne karakteristike koje su vezane za njihovo ime.

Dakle, pojmovna odrednica „zelenilo“ deluje zbumujuće i bitno doprinosi dominaciji nekonzervatorskih principa prilikom obnove i revitalizacije objekata kulturno-parkovnog nasleđa[24]. Na pr. pojam „zelenilo“, nekad se odnosi na zeleno ofarbane trotoare što je bilo vidljivo u Sarajevu avgusta 2008. g.[25], nekad na povrtarske kulture i plodove sa pijačnih tezgi. Pod pojmom „zelenilo“ podrazumevaju se i zelene oranice, šume, livade, zakorvljena gradilišta itd. Uzakonjivanje toga pojma, već uvreženo i štetno se odražava u oblasti zakonskih propisa, zatim teorije i prakse konzervatorske obnove i revitalizacije objekata kulturno-parkovnog nasleđa, urbanističkog planiranja pejzažno-arhitektonskih struktura i objekata[26].

Osim toga, pojam „zelenilo“ koji se u navedenim aktima i dokumentima, dovodi u vezu i tobože podrazumeva kulturno-parkovne i druge pejzažno-arhitektonске strukture i objekte zbog njihovih gradivnih vegetacijskih elemenata, određen je samo po fenofazi zelene boje koja se tokom godine menja, što na kraju vegetacione periode utiče na pojavu i dominaciju i drugih boja (na pr. žute). Po tome bi za pejzažno-arhitektonске strukture i objekte, zbog dominacije žute boje na kraju vegetacione periode, mogli primeniti i naziv „žutilo“ itd.

Kada bi prema ovom apsurdu, na pr. radi potpunijeg razumevanja, u urbanističkim i drugim planovima i zakonima dopunili pojam „zelenilo“ pojmom „žutilo“, imali bi samo ironično usložen, i kao do sada, stručno neutemeljen slogan. Isto tako, pošto zelena boja nije ni strukturni, ni fizički element bilo kojeg pejzažno-arhitektonskog objekta i urbanog pejzaža, to je još jedan razlog zbog kojeg navedeni pojam ne može imati primenu u teoriji i praksi integrativne zaštite kulturno-parkovnog nasleđa, odnosno zakonodavnoj regulativi, te integrativnom urbanističkom i prostornom planiranju pejzažno-arhitektonsko-urbanih struktura. Dakle, ni pojedinačan pojam „zelenilo“, ni „žutilo“, ni slogan „zelenilo-žutilo“, jasno je da ne mogu artikulisati stručne probleme razumevanja, markiranja, planiranja, bilansiranja, projektovanja itd., raznovrsnih i višesložnih objekata kulturno-parkovnog nasleđa, odnosno i drugih objekata pejzažno-arhitektonskog graditeljstva, stvaralaštva, kulture i umetnosti[27].

Posledično, tu je problematičan i pojam „ozelenjavanje“ koji se maksimalno, ali jednostrano i neselektivno eksploratiše u oblasti ekologije[28] i u okviru raznorodnih školskih programa arhitekture u Novom Sadu, Beogradu, Nišu, Skoplju, Sarajevu, Banjaluci, Podgorici, Zagrebu, Ljubljani i dr., i najčešće udvojenih programa hortikulture i pejzažne arhitekture[29] gde hortikultura i ekologija predstavljaju okosnicu fakultetskog programa u Novom Sadu, Beogradu itd. Dakle, tu nema ni pomena o pejzažno-arhitektonskom graditeljstvu, stvaralaštvu, kulturi, umetnosti i kulturno-parkovnom nasleđu, ali zato dominira neodrživo edukovanje da planirane, projektovane i građene pejzažno-urbane strukture nisu objekti i artefakti,

već su to tzv. zelene površine, zatim tzv. prirodna dobra, neizgrađene, slobodne, otvorene i razne druge tzv. površine[30].

Isto tako, ako je iz fenofaznog pojma „zeleno“ proistekao posledični pojam „ozelenjavanje“ i ako taj pojam asocira ili je taj pojam isto što i pojam „pejzažna“(!?), shodno tome bi se i pojam „pejzažna“ mogao preimenovati u „zelena“ ili „ozelenjavajuća“(!?), pa ćemo imati „zelenu arhitekturu“(!?) ili „ozelenjavajuću arhitekturu“(!?), a u fazi žute boje imaćemo „žutu arhitekturu“(!?) ili „ožutnjavajuću arhitekturu“ (!?) i tome slično[31]. Iz ovoga se jasno vidi ironija i besmisao „2D“ terminologije i njenih izvedenica i slogana.

Pored toga, pojam „ozelenjavanje“ se vrlo nestručno vezuje i za prostorno i urbanističko planiranje i čitavo pejzažno-arhitektonsko graditeljstvo. Na kraju pojam „zeleno“, vezuje se za pojam „eko“ i uveliko se eksploratiše u ekologiji pod raznim i neodrživim izvedenicama i sloganima. Ipak, ekologiju zbog toga ne možemo preimenovati u „zelenologiju“(!?). Sledstveno tome, ni prostorno i urbanističko planiranje, a pogotovo pejzažno-arhitektonsko graditeljstvo, ne može se preimenovati u zeleno, a u jesen žuto prostorno ili urbanističko planiranje, odnosno zeleno ili žuto pejzažno-arhitektonsko graditeljstvo.

Punina smisla - praznina besmisla i edukacija

Grupa autora navodi kako u postojećoj zakonskoj regulativi i planovima (bivši DUP i GUP; a danas PDR, PGR i GUP op.a.), tzv. zelene površine stvaraju zabunu i probleme u bilansiranju pejzažno-urbanih struktura. U vezi s tim, oni na pr. za „2D“ patentirani slogan „slobodne površine“ ističu, da on afirmaše neizgrađenost građevinske parcele ili prostora objekti-ma, što znači da taj slogan „ne implicira određenu namenu, korišćenje ili obradu tla, pa ne može kao formulacija biti relevantna za planiranje namene prostora“[32]. Tu treba još dodati da i rastegljivi „2D“ pojmovi „neizgrađen“ i „otvoren“, takođe ne impliciraju određenu namenu, pa su ustvari signifikantni kao neizgrađena, tj. slobodna, otvorena i prazna građevinska parcela ili praznina, što znači da tu i nepostoji visoko, nisko ili pejzažno građeni objekat. Zato se takvi širokoshvatljivi izrazi ne mogu koristiti kao relevantni plansko-urbanistički pojmovi u procesu integrativnog „3D“ planiranja prostora, a pogotovo pejzažno-urbanih struktura koje se pomoću njih neodrživo prevode i svode na „2D“ zelene površine i neobjekte, da bi po potrebi u konačnosti mutirale u pseudourbane, suburbane ili divlje tvorevine.

Naime, gde nepostoji ništa, sve je moguće. Tamo gde je arhitektura, ništa (drugo) nije moguće[33], jer je urbana aglomeracija ispunjena planiranim i projektovanim visoko, nisko i pejzažno građenim fizičkim strukturama. Pa ako su „3D“ pejzažno-urbane strukture uzakonjeno svedene na „2D“ zelene ravni i površinu površine[34], jasno je da su one neodržive i u funkciji potencijalnih spekulacija, jer su to po potrebi vrlo intrigantne i

prikriveno signifikantne praznine. Briga o nameni i planskoj izgradnji i uređenju građevinske parcele kao stvarno neizgrađene i tako često zakočljene urbanostredinske jedinice (stvarne praznine) jeste logična i opravdana. Međutim prenamena planski izgrađene i tako definisane „3D“ pejzažno-urbane strukture, odnosno koja je u planskom dokumentu markirana kao „2D“ zelena površina, i koja nudi sve i ništa, predstavlja spekulativno-mimikrijski način skrivenog proizvođenja signifikantnih praznina, koji po potrebi u sledećoj fazi vodi samo ka pseudourbanoj mutaciji tako pokrenutih graditeljskih aktivnosti i nasleđene urbane tekture sa već poznatim, odnosno nasleđenim vrednim objektom ili objektima pejzažne arhitekture. Krajnji rezultat ovog „2D patent“ jeste u pravilu pseudourbana supstanca sa visoko građenim jedinicama ili strukturama koje su izgrađene kao profitabilnije, ali ne i estetski, ambijentalno, parkovno i ekološki održive i vrednije na mestu ili umesto jednog dela ili celine pejzažno-urbane strukture ili objekta.

Već je prema „2D“ terminologiji pomenuto da pejzažno-urbane strukture kao „2D“ zelene površine nemaju graditeljski identitet, fizički subjektivitet i urbani legalitet, i da se zbog toga tretiraju kao stožeri nepoželjnog urbanog diskontinuiteta, terra incognita, neobjekti, praznine, beline..., dakle nešto nerazumljivo, privremeno, još neshvaćeno, nesamerljivo, sve-prazno, kao neka misterija... Dakle, u „2D“ kontekstu ispada da samo one kao volšebno razumljive praznine mogu biti ekskluzivni i legitimni stožeri nepoželjnog urbanog diskontinuiteta, odnosno predstavljaju „2D“ površine, ravnine, zelenine, beline i konačno praznine besmisla.

Sledstveno tome, one s razlogom izazivaju nekakav strah i zebnu kao pseudourbano i verovatno negativno ekološko nasleđe, što samo pridonoši, podržava i tvori tezu da su planirane, projektovane i građene „3D“ pejzažno-urbane strukture, objekti i artefakti pejzažno-arhitektonskog graditeljstva, stvaralaštva, kulture, umetnosti i kulturno-parkovnog nasleđa višedecenijski zatočenici (taoci) uzakonjene „2D“ terminologije i posledičnih tzv. zelenopovršinskih ravnih i tzv. sistema zelenih površina i tzv. sistema zelenila, koji kao virtuelne tvorevine predstavljaju antisistem(e) u procesu „3D“ ekourbanističkog planiranja prostora. Dakle, jasno je da u kontekstu „3D“ terminologije ne može postojati „2D“ sistem zelenih površina, jer je to sistem besmisla - dakle antisistem koji je suprotan jedino mogućem i sasvim relevantnom i jedino održivom „3D“ sistemu pejzažno-urbanih fizičkih struktura. Isto tako, kao što nepostoji ni „2D“ sistem građevinskih površina, jer je to virtuelni sistem – dakle antisistem koji je suprotan stvarnom i jedino relevantnom „3D“ sistemu visoko i nisko građenih struktura, vidljivo je da to „3D“ uporište proizlazi iz konteksta integrativnog planiranja prostora koje preferira planiranje, projektovanje i izgradnju „3D“ fizičkih struktura, a što je zasnovano na temeljnoj činjenici da „3D“ nije jednako „2D“ i obratno.

Ako je u integrativnom „3D“ planiranju moguć „2D“ sistem zelenih površina, ironičan kontrapunkt ovome jeste, da se smireno i „patentirano“ treba osloboditi preteće „3D“ pejzažno građene „sablasti“ u korist jedino razumljivog visoko građenog objekta, kao jedino razumljive punine, koja u kontekstu volšebnog i dakako neodrživog planerskog kombinovanja „2D“ i „3D“ terminologije, ispada ekskluzivni i jedini legitimni i razumljivi stožer poželjnog urbanog kontinuiteta, odnosno punine smisla. Ali baš takve, danas prevaziđene „2D“ gradograditeljske vizije i doktrine, kao i neodrživa „2D“ i „3D“ planerska kombinatorika „2D“ zelenih površina i visoko građenih „3D“ stambeno-poslovnih objekata, već su nas dovele do uzakonjene pseudourbanizacije i neodrživog urbanog nereda, i takvih tekstura, konteksta i matrica, i posledično aktuelnog lavirinta negativnog ekološkog nasleđa i štetnih efekata staklene baštne, zbog čega sada već svi ispaštamo i nužno tragamo za održivom budućnosti naselja u uslovima već pokrenutih klimatskih promena.

Dakle, „2D“ tretiranje planiranih, projektovanih i građenih „3D“ pejzažno-urbanih struktura svodi ih na beline, koje je neko u bibliji jednom odredio kao „sablast“, pa čak i neku čudnovatu stvar, „nestvar“, neku stvar koja nema ništa sopstveno, nešto što nepripada krugu naše zbilje. Na kraju u takvoj „2D“ karikaturi, stigli smo dotele da se relevantne „3D“ pejzažno-urbane celine još shvataju i tretiraju kao demonske strukture. Zato je njihova „sablast“, verovatno čak iz nekog neobjašnjivog „opreza“, shvaćena kao jedan izdanak (izvor) pseudourbanog diskontinuiteta, a možda i negativnog ekološkog(?) nasleđa na lokalnom i globalnom planu, pa je to možda razlog njihove volšebne, ali ipak kvazistručne marginalizacije.

Možda će ovaj neobični misteriozni, ali više karikirano predstavljen kontekst vidljivih problema u neodrživom „2D“ planiranju struktura urbanog i predeonog pejzaža, doprineti novom i boljem sagledavanju i čitljivosti pejzažno-urbanih struktura u duhu „3D“ terminologije i planiranja, i možda će jednog dana barem u drugoj deceniji 21. veka probuditi graditeljski razum, immanentni uzvišeni interes i jaku radoznalost. Zato, ako samo ovakvo, možda malo „neobično“ posmatranje stvari mami maštu i podstiče graditeljsku inventivnost i renesansu pejzažne arhitekture, kako to još vide Bojana i Mladen Obad Šćitaroci, verovatno čak i u ovom radu, postojeći dovoljno elemenata da se konačno zaustavi višedecenijsko marginalizujuće i „2D“ spekulativno shvatanje i tretiranje pejzažno-urbanih struktura u integrativnoj ili savremenoj „3D“ urbanističkoj teoriji i praksi. Dakako, samo stručno-naučne i visokoobrazovne strukture uz zakonodavnu i administrativnu logistiku mogu sistemski eliminisati dosadašnju neodrživu „2D“ teoriju i praksu, ali i doprineti da se integriše i uspostavi svaremena i celovita čitljivost, razumljivost i održivost „3D“ ekourbanog planiranja, pejzažne arhitekture i urbanosredinske realnosti između socijalnog ambijenta, te visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura.

Isto tako, danas je veoma teško govoriti i o stručnom i naučnom kvalitetu dosadašnjih rezultata i znanja u vezi s tim, jer u Srbiji i njenim užim i širim okvirima nepostoje univerzitetske, a naročito nema naučnih institucija koje izučavaju pejzažno-arhitektonsko graditeljstvo, stvaralaštvo, kulturu, umetnost i kulturno-parkovno nasleđe. Umesto toga, državni visokoškolski programi edukacije na fakultetima arhitekture, a volješnovo i šumarstva i poljoprivrede u Srbiji i njenom užem i širem okruženju, sem časnog izuzetka na privatnom Univerzitetu „Union - Nikola Tesla“ u Beogradu[35], pod plaštom pejzažne arhitekture plasiraju kvazistručna znanja o „2D“ tzv. zelenopovršinskom sistemu, zelenilu i sl.[36].

Tako edukovane generacije sa fakultetskom diplomom, već u startu školovano proizvode brojna mesta bez identiteta, odnosno pretvaraju i prevode nasleđene artefakte kulturno-parkovne baštine i vrednih autorskih ostvarenja u tzv. neizgrađene, tzv. slobodne, tzv. otvorene, tzv. zelene površine ili prostore, odnosno praznine i posledične elemente urbanog diskontinuiteta. U uzročno-posledičnom smislu, ovo je ustvari temeljni proizvod edukativnog ili visokoškolskog zastranjivanja ili nedoslednosti kada je u pitanju neodrživo afirmisanje i uzakonjivanje „patenta“ „3D“=“2D“ i obratno, a pogotovo učenje, iskustvo i znanje o pejzažno-arhitektonskom graditeljstvu, stvaralaštву, kulturi, umetnosti i kulturno-parkovnom nasleđu, zatim kvazistručne jednostranosti, kao i spekulativne i neodržive, ali verovatno i vrlo uticajne kombinatorike investitorskog urbanizma, korporativnog (profiterorskog) biznisa i njegovih protagonistova[37]. Takav pristup univerzitetskom edukovanju tokom druge polovine 20. veka doveo je do neodržive uspostave obrasca po kojem je „2D“ jednako „3D“ i obratno, što je postala temeljna podloga za posledično uzakonjivanje „2D“ terminologije. Odnosno, tako školovani kadrovi već decenijama, i danas još fizičke „3D“ strukture pejzažne arhitekture neodrživo svode na „2D“ tzv. zelene površine, koje kao besmislena ravan ne mogu imati ni graditeljski ni kulturni identitet, zatim nemaju fizički subjektivitet, ni urbani legalitet građenog „3D“ objekta. Iz toga je proizašlo niz drugih štetnih posledica koje su naročito došle do izražaja u uslovima lokalnih i globalnih klimatskih promena. Među njima, dovoljno je istaći danas zapostavljeni ekoreciprocitet između socijalnih, visoko, nisko i pejzažno građenih struktura, zatim uzurpaciju, pseudourbanizaciju, redukciju i diskontinuitet delova i celina parkova i drugih „3D“ objekata pejzažne arhitekture u nasleđenoj ili novograđenoj urbanoj supstanci.

ZAGAĐENJA POD PLAŠTOM KORPORATOKRATIJE

Gradograditeljske aktivnosti kroz graditeljsko-urbanu istoriju prvobitno su za posledicu imale spontane, a kasnije planski oblikovane i građene artefakte i strukture[38]. Njihovo grupisanje na odabranom mestu artikuliše urbanu celovitost, morfologiju, memoriju, geografiju, pejzaž i ambijent sa

relevantnim društvenim, ali i visoko, nisko i pejzažno građenim fizičkim strukturama na lokalnom planu.

Takvi gradotvorno organizovani, integrativni i kompatibilni oblici artefakata i obrasci urbanih struktura, posledično artikulišu planske urbanosredinske volumene i celine, morfologiju i sliku grada. Međutim, okvir planskih aktivnosti često prate i danas već nadmašuju pseudourbane i suburbane aktivnosti koje ostvaruju negativne i čak dugoročno zagađujuće uticaje u građenom boravištu i životnom staništu[39], što je tokom 20. veka eskaliralo kroz umnožavanje negativnog ekološkog nasleđa i negativnih efekata staklene bašte[40].

Sa urbanosredinskog aspekta, naročito su štetni efekti pseudourbanih i spekulativnih kvazipreduzetničkih aktivnosti koje se svode na volšebo i posledično neodrživo pogušćavanje već definisanih urbanih supstrata. Ovakve aktivnosti najčešće idu na štetu nasleđenih pejzažno-urbanih vrednosti na raznim lokacijama u građenom ambijentu, ali i u okvirima gravitirajućeg predeono-pejzažnog okruženja[41].

Takvim odnosom prema lokalnom okruženju sve izraženije neracionalne, jednostrane, nekontrolisane i kvazistručne aktivnosti institucionalnih i poslovnih grupa pseudourbanizuju i degradiraju urbanosredinsko boravište. Isto tako, iz okvira uzakonjene „2D“ terminologije i sistema urbanog i regionalnog planiranja prostora, gotovo „patentirano“ pri neodrživom spekulativnom svođenju „3D“ objekata pejzažne arhitekture na „2D“ zelene površine, maskiraju i stvaraju se spekulativne i koruptivne mogućnosti, čime se daje šansa za aktivnosti uticajnih grupa i korporacija koje posledično i jednostrano eksplotatorski deluju i ustvari agresivno ugrožavaju životnosredinsko stanište. Dakako, naročito korporacije koje su u službi geopolitičkih interesa razvijenih zemalja, nadmeno i vešto postavljaju svoje uslove izbegavajući na pr. bilo kakva zakonska ograničenja o zaštiti i očuvanju životne sredine.

Protagonisti ovakvih liberalnih interesa i ciljeva na lokalnom i globalnom planu vezani su za kapitalističku i imperijalističku fazu moćnog kapitala i maksimizaciju profita bez obzira na socijalne i ekološke probleme i troškove ili posledice. I dok na jednoj strani tako stvoreni kapital ima svoje uporište u korporativnim sistemima moći, njegovo svemoćno profittersko i eksplotatorsko dejstvo temeljno se vezuje za destinacije tranzisionih i nerazvijenih zemalja. Tako akumulacija kapitala nije vezana za odabранe destinacije bogatih izvorišta sirovina u tim zemaljama, već za centre korporativne moći.

U srpskim prilikama, problem prvobitne nerazvijenosti i tadašnjih oblika planiranja uz industrijalizaciju i demografski bum, najviše se osećao u Beogradu posle Drugog svetskog rata[42]. Ciklična demografska pomerenja na području Beograda i Srbije, ali sa drugim kontekstom, ponovo su eskalirala usled novog demografskog pritiska zbog građanskog rata i raspada bivše SFRJ 1991. i jednostranog otcepljenja Kosova i Metohije.

Ovi događaji, bitno su uticali na suburbanizaciju predgrađa i pseudourbanizaciju vrednih delova i ambijenata nasleđenih urbanih supstanci i lokalnih zajednica Beograda i drugih gradova[43]. Nažalost, ove dve pošasti kao rezultat besmislenosti, nesmotrenosti, varvarskog ponašanja, glučnosti i egoizma tobоže dobronamernih projektanata i kompetentnih egzekutora, odnosno iracionalnog ponašanja prema građenoj sredini kroz ne-suvislo društveno ili zakonsko, odnosno graditeljsko ili komunalno upravljanje, a onda i razaranje prostora kao fizičkog i graditeljskog dobra, postala su česta[44].

U takvim uslovima, na lokalnom planu dominira umnožavanje negativnog ekološkog nasleđa kroz raubovanje sirovina i prostornih vrednosti i neračionalno upravljanje prostorom. Međutim, na regionalnom, nacionalnom i globalnom planu, tome uveliko doprinose ratna i druga krizna žarišta koja se u drugoj polovini 20. veka „proizvode“ pod geslom zaštite humanitarnih ili nekih drugih tobоžnjih demokratskih prava, čiji je glavni uzročnik i protagonist geopolitički interes razvijenih zemalja.

Ovde se neće detaljnije razmatrati ovaj oblik složenih problema, ali treba podsetiti da su to kontinuirane višedecenijske vojne, političke i druge aktivnosti sa nesagledivim posledicama razaranja prostora i uništavanja materijalnih dobara i ljudskih resursa, koje svakako nisu zanemarive. Tu su naročito izraženi razni oblici kontaminacije lokalne zajednice i životne sredine nedozvoljenim sredstvima, kao što su upotreba vojnih efektiva, naoružanja i bojevih glava sa osiromašenim uranijumom, što redovno prate nedozvoljena trgovina ljudima, drogom, zatim korupcija i druge pošasti i akcidenti o čemu svakodnevno izveštavaju pisani, audio i vizuelni mediji.

Takve vrste proizvedenih kriza u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka traju i po nekoliko decenija kao rat u Avganistanu, rat u Iraku, građanski rat i raspad bivše SFRJ, jednostrano otcepljenje Kosova, najnoviji rat u Libiji i događaji u Siriji..., i one u velikim procentima štetno utiču na smrtnost stanovništva, razaranje urbanog (gradova i drugih naselja), regionalnog i državnog prostora. Poseban je problem razaranje naselja i privrednih kapaciteta, umnožavanje negativnog ekološkog nasleđa na takvim kriznim žarištima, zbog čega najviše ispašta lokalno stanovništvo ali i cela Planeta, jer umnožena zagađenja usled ratnih dejstava takođe svakodnevno utiču i uveliko pojačavaju negativne efekte staklene baštе.

Eskaliranje napred pomenutih pošasti urbanizacije, zatim ratnih, ekonomskih, političkih i socijalnih kriza nakon 70-tih godina 20. veka i njihov većinom pojačavani intenzitet u današnjoj sveopštoj finansijskoj, ekonomskoj, društvenoj, graditeljskoj i ekološkoj krizi i tranzicionim okolnostima, svakako predstavlja agresivnu i vrlo preteću varijantu lokalnih oblika zagađenja, uništavanja i redukcije volumena ekourbanih i životnosredinskih resursa. Pored hemijskih, evidentni su fizički, estetski, socijalni i drugi ob-

lici zagađenja, što bitno i dugoročno utiče na zagađenje vazduha, pejzaža i održivi opstanak i ekourbane razvoj lokalnih zajednica[45].

Zato je još Deloska deklaracija istakla kako je neophodno traženje takvog svetskog poretka kojim bi se isključio rat, zatim kojim bi se zaustavila eksplozija stanovništva, obezbedila hrana kako bi se sprečilo gladovanje, ali i zaustavila zagađenja životne sredine preduzimanjem mera u cilju rešavanja nesklada između mogućnosti i želja koje postoje u mnogim zemljama sveta[46]. Svi njeni ciljevi su aktuelni i danas.

Refleksija korporatokratije na gradograditeljstvo

Izraženije delovanje korporatokratije vezano je za drugu polovinu 20. veka. Na njene pojavnne oblike i uticajno delovanje na gradograditeljstvo ukazala je i Nan Elin[47]. Ona polazi od raznih kritika društva i gradova koje su pojačale svoje dejstvo naročito nakon Drugog svetskog rata kada važnost mesta (genius loci) postaje sve manje bitna, a značaj protoka ljudi, ideja, kapitala i masmedija ubrzano raste. Ovaj istorijski događaj bio je prekretnica koja je u drugoj polovini 20. veka doprinela jačanju korporativnog kapitalizma. To je učvrstilo međunarodni sistem moći, a stabilizovalo je i snagu vere u linearne napredak, apsolutne istine i racionalno planiranje. Na tom principu uveden je „opšti ili visoki modernizam u kome uloga tržišta postaje sve uticajnija“. Tako ostvareno rastuće bogatstvo i snaga tržišta postalo je uticajno u svim oblastima života, što je podstaklo potrebe za masovnom izgradnjom industrijskih, saobraćajnih, stambenih i drugih kapaciteta.

Već 60-tih godina 20. veka rezultat ovih aktivnosti pokrenuo je kritiku urbanizma koji je postao ružan, sterilan, omrznut, represivan i antidruštven, što je doprinelo oživljavanju antimodernizma ili postmodernizma. Najviše se zameralo nedostatku prostora kao posledici ubrzanja globalnih tokova [48].

To je dovelo do razaranja postojećih gradskih supstanci, masovne proizvodnje stambenih zgrada i izgradnje izolovanih struktura u moru tzv. zelenila i tzv. neizgrađenih, tzv. slobodnih i tzv. otvorenih prostora koje Oskar Njuman (Oscar Newman) naziva „nebranjeni prostor“[49], naročito u američkim centralnim gradovima i evropskim predgrađima. Na ovaj oblik ekstenzivne decentralizacije uticala je atomska eksplozija u Hirošimi i Nagasakiju koja je porazila teoriju gusto naseljenih gradova. Uz ovaj istorijski povod, na decentralizaciju su uticale i nove saobraćajne tehnologije, spekulacije sa nekretninama, državnim donacijama i modernim planerskim teorijama u vezi proširivanja i razdvajanja funkcija, kao i uvođenje „2D“ umesto „3D“ terminologije u edukativnu, zakonodavnu, planersku i graditeljsku teoriju i praksu.

Ovo i jeste bio snažan povod arhitektima, planerima i korisnicima urbano-sredinskog boravišta da se shvati i sagleda potreba uvođenja imanentnih promena, kako bi se poboljšalo fizičko okruženje i umanjio

osećaj usamljenosti i nesigurnosti koje ono izaziva. Ipak, preuzete aktivnosti u Americi nisu dale očekivani rezultat, jer je većina onoga što je bilo urađeno 60-tih godina 20. veka na estetskom, društvenom i političkom planu, zajednički omalovaženo od sopstvenih gradograditelja kao i njihovih korisnika. U takvim okolnostima kritika je proglašila smrt arhitekture uviđajući tobože izvesne pozitivne promene u oblikovanju ljudskog okruženja. Dakako, te pozitivne promene sagledive su samo kroz prizmu istraživača entuzijasta koji jedino u izvornom narodnom graditeljstvu vide identitet, uticaje i proizvode environment (environment) dizajna[50].

U vezi s tim pokušajima da se unapredi kvalitet urbanosredinskog boravišta Dejvid Lej prvi put pominje formiranje korporativnog urbanog pejzaža koji je kao proizvod narastajućeg korporativnog društva postao zavestanje savremenog (modernog) pokreta. Nada u pozitivne promene kada je u pitanju oblikovanje, kapacitet i odnos između visoko, nisko, pejzažno i društveno građenih struktura, bila je kratkog daha, jer se između 60-70-tih godina 20. veka javljaju kritike „da je planiranje i projektovanje modernog grada model za nedostatak prostora, putokaz za anonimne, bezlične prostore, ogromne konstrukcije i autoputeve“.

Svakako, ovaj kritički stav Dejvida Lej-a bio je usmeren protiv „funkcionalističkog okruženja – nedostatka prostora kao posledice centralizovanog korporativnog odlučivanja, standardizacije i gubljenja ljudske srazmere u naprednom industrijskom gradu“[51]. Pored toga, u okvirima anonimnih i bezličnih prostora korporativnog biznisa prepoznatljive su i gradske tzv. zelene površine označene zelenom bojom u starim i novim zonskim i plansko-urbanističkim dokumentima, za koje S. Pegan kaže da okružuju zgrade, nemaju karakteristike ni parka ni vrta i da su nedorečene u smislu ideje uređenja i korišćenja[52], a B. i M. Obad Šćitaroci kažu da predstavljaju „zelene pustinje“ koje služe ljudima, ali ih oni i nevide, jer su bez graditeljskog i stilskog identiteta, a nude sve i ništa.

Osim pomenutih oskudnosti urbanosredinskog boravišta, i centralizovano korporativno odlučivanje ukazuje da arhitektura može biti u funkciji političkih i drugih manipulacijskih namera. U vezi s tim, Doug Dejvis citira Leona Krira koji kaže: „klasična arhitektura je bila najplemenitiji instrument politike i propagande kroz hiljade godina i u svim velikim kulturama i na svim kontinentima“[53].

To govori da kroz graditeljsko-urbanu istoriju uticaji na arhitekturu i gradograditeljstvo imaju svoj dugotrajni kontinuitet. Međutim, u današnjim uslovima korporativno odlučivanje ima ekstremno veliki, a iznad svega štetan uticaj na arhitekturu i urbanosredinsko boravište, i on u sasvim prikrivenom obliku afirmiše njen preteći imperijalistički i korporativni podtekst. Ovo potvrđuju još rani primeri izgradnje novih gradova u francuskim kolonijama 1900-1930. g. Naime, u kontekstu geostrateških interesa francuske kolonijalne politike, vidljivo je kako njena intervencija u stvarnosti uništava lokalnu ekonomiju, „povećavajući jaz između bogatih i siro-

mašnih, udaljavajući domorodačko stanovništvo od njihovih kulturnih tradicija. Nastojeći da zaustave razvoj lokalne kulture, francuske tehnokrate su osigurale zavisnost od francuskih usluga, tržišta i tehnologija"^[54]. U drugoj polovini 20. veka moći korporativnog biznisa vešto funkcionišu čak i u vreme svetske recesije u prometu nekretnina 1989. g. i aktuelnih finansijskih potresa sa Volstrita (Wall Street) u Americi od 2008. g., koje su ustvari i izazvale današnju veliku krizu i u oblasti gradograditeljstva. Njihovim moćnim delovanjem došlo je do izbacivanja manjih i slabijih graditelja na tržištu nekretnina, čime je data prednost globalnom kapitalu, pa i jačanju ovakvog smera na uticajnom svetskom tržištu. U želji da vešto iskoriste simbole moći, „klijenti velikih udruženja poručuju arhitekte „zvezde“ da projektuju zgrade, kojima dodeljuju status i priznanje korporacija, što pomaže da „prodaju“ svoj korporativni identitet obezbeđujući živopisno „pakovanje“ za to, kao što bi komercijalni umetnik učinio to za druge proizvode. (...) Primeri „potpisanih zgrada“ od strane „arhitekata zvezda“ uključuju zgradu AT & T u Njujork Sitiju Filip Džonsona i Džona Burgea, Humana Corporation u Luisville-u, Kentaki, arhitekte Mišela Gravesa i Kevin Rošeovi monumentalni kampusi za General Foods u predgrađu Njujork Sitija, a i za građevinsko preduzeće Bouyges u predgrađima Pariza"^[55].

Znači, korporatokratija je uveliko komercijalizovala arhitekturu i izazvala je prezir, razočarenje i gađenje. Zato mnogi arhitekti „danас teže da i sami postanu važni učesnici u kapitalističkoj ekonomiji. Oni se prilagođavaju korporativnim modelima u svojoj sopstvenoj praksi, stvarajući simbole moći za njihove korporativne poručioce i čak šireći svoj repertoar proizvodnje“, pa u tom očajničkom pokušaju nastoje da utvrde mesto opstanaka na ivici egzistencije^[56]. Takav veišedecenijski odnos prema urbano-sredinskom boravištu koji je posledica maksimizacije kapitala bez obzira na ekološke i druge posledice, doprinosi najviše redukciji pejzažno-urbanih struktura i umnožavanju negativnog ekološkog nasleđa. Takvo stanje stvari, govori o bitno smanjenim pejzažno-urbanim kapacitetima, odnosno neusklađenom ekoreciprocitetu između visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura, koje još uvek ima svoje uporište u profiterski intrigantnom i prihvatljivom, ali i ekološki neodrživom „2D“ planiranju.

I zato nije slučajno što Konstantinos Doksijadis sa ekističkog aspekta kaže „svi mi činimo zločine u arhitekturi“. On čak kaže: „i sebe smatram jednim od njih i kao takav na ovom mestu priznajem sledeće“: ne ulažemo napor da se u tome zaustavimo, ne pokušavamo ni da priznamo ove zločine, ne pronalazimo uzroke ovih zločina, i ne odupiremo se alarmantnoj stopi njihovog rasta [57]. A u vezi s tim, da je arhitektura danas još više izgubila kompas kroz egzibicionizam Rema Kolhasa i sličnih, da je m^2 ono što diktira arhitekturu, zbog čega linearni rast dominira umesto održivog ekourbanog razvoja. Zato su zagađenja u prostoru najstrašnija i po-

gubna, što sa velikim ogorčenjem i zgražanjem potvrđuje i naš savremeni i stvaralački opredeljeni buntovnik i tradicionalista Spasoje Krunić[58].

Refleksija korporatokratije na prostor i njegove korisnike

U drugoj polovini 20. i na početku 21. veka među novije oblike delovanja korporatokratije spada i njeno razgrađujuće socijalno, ali i prioritetno eksplotatorsko, neestetsko, iritantno i drugo zagađujuće delovanje na urbani i regionalni prostor, što svakako ima reperkusije na umnožavanje negativnog ekološkog nasleđa, pa posledično i na životnosredinsko stanište. To je izraženo kroz učešće korporatokratije u implementaciji i zastupanju geostrateških interesa bogatih zemalja i njeno sadejstvo na pr. sa mrežom odabranih poslovnih i obaveštajnih agencija i privatnih korporacija koje čine najveće i najtajnovitije obaveštajne sisteme toga tipa u svetu, i koje zagovaraju maksimizaciju kapitala bez obzira na ekološke i druge posledice[59].

One zavisno od interesa uspostavljaju, nameću i diktiraju saradnju sa „odabranom“ (korumpiranom) elitom u zemljama tranzicije i trećeg sveta. To je uhodani sistem moćnih korporacija i agencija, koje preko koncesija kao pristupnog oblika i drugih poslovno i znatno agresivnijih sistema započinju eksplotaciju privrednih, prostornih i drugih bogatstava i vrednosti. Naime, već je poznato da se izvori vode[60] i mineralni kapaciteti i vrednosti, zatim prostorni i drugi sirovinski resursi kao temelji privrednih, ekonomskih, gradograditeljskih i drugih razvojnih aktivnosti po netržišnim cenama, a suprotno lokalnom socijalnom i nacionalnom interesu i načelima održivog razvoja, prepusta eksploatatorskim i osvajačkim (porobljivačkim) interesima, spekulacijama i uticajima raznih korporatokrata.

To naročito dolazi do izražaja u momentu kada bilo koja od tranzicionih ili trećih zemalja dobije neki od kredita Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke. Tada na scenu stupaju velike korporacije koje ustvari preko moćnih i visoko pozicioniranih specijalnih agenata, zaštitnika, protagonista i lobija postaju realizatori infrastrukturnih projekata kakvi su elektrane, saobraćajnice, crpilišta vode, nafte, uglja i drugih industrijski važnih sirovina[61].

Međutim, za slučaj prekidanja započete saradnje ili finansijske nemoći tranzacione ili nerazvijene zemlje, one kao prikriveni protagonisti i egzekutori geopolitičkih interesa razvijenih, uz sopstvenu graditeljsko-poslovnu strukturu učestalo uslovljavaju i izgradnju „sopstvenog bezbednosnog“ sistema. Zbog zaštite geopolitičkih interesa razvijenih, ovi tobože bezbednosni kompleksi uređuju se kao suburbane i nimalo vaspitne naseobine. Shodno njihovoj bezbednosno-interesnoj ulozi, te naseobine u pravilu su organizovane tako da stvaraju utisak privremenosti, ali nedvosmisleno imaju militantnu strukturu vojne baze[62]. Ipak, u odnosu na potrebe „sopstvene bezbednosti“, njihova uloga je znatno složenija, zbog čega često čine obrazac i štit za oblike korupcije, zagađenja životne sredine,

pseudourbanizacije, ali i „vodenički kamen za mlevenje (pranje!?) op.a.) novca“[63] uz pojavu i dejstvo drugih štetnih efekata na uže i šire okruženje. Tako uspostavljeni „poslovni“ (vazalni) odnosi između vešto nametnutih, uključenih i visoko zaštićenih privatnih korporacija, te nepovoljno ekonomski pozicioniranih, iscrpljenih i kreditnim zaduženjima uslovljenih tranzisionih i nerazvijenih zemalja, sasvim svesno, jednostrano, nekontrolisano, neodgovorno, neodrživo i najdirektnije se ignorišu načela održivog opstanka i razvoja na lokalnom i globalnom nivou.

U vezi s tim Džon Perkins u svojim knjigama jasno upozorava na opasnost od „virusnog oblika kapitalizma“[64]. On čak ističe da je to posebna vrsta kapitalizma čiji cilj poslovanja jeste maksimizacija profita, i to bez obzira na socijalne i ekološke probleme i troškove ili posledice kontaminacije i degradacije prostora. Zatim u tom kontekstu, sledi neodrživa deregulacija poslovanja i ukidanje propisa, a potom i sveopšta privatizacija koja je imperativ pretvaranja država u puke priveske privatnog korporativnog biznisa[65].

Osim toga, moćne korporacije dolaze u tranzicione i nerazvijene zemlje sa gotovim projektima za instalisanje i izgradnju svojih eksplotatorskih kapaciteta kao u već pomenutom francuskom slučaju 1900-1930. g.[66]. Takva njihova svemoć i arogancija posledično ignoriše i redovno neuvažava domaće uslove, projektante i graditelje. U tom kontekstu nepoštuje se ni *genius loci*, ni lokalni identitet graditeljske kulture i tradicije, a još manje je bitan proporcionalan i održiv odnos između visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura, održivi urbani kontinuitet nasleđene ili novograđene urbane supstance itd.

U regionalnim relacijama poseban problem predstavljaju vojne baze. Jedna od njih je i Camp Bondsteel kod Uroševca[67] čije vojno naoružanje, uranska i druga municija, ali i graditeljski i vizuelno nimalo atraktivne ni privlačne fizičke strukture, kontaminiraju ogroman prostor na kojem su locirane (600 ha.), pa i onaj uže i šire gravitirajući volumen. Osim toga, ove militantne tvorevine sa dugovečnim, fizičkim strukturama ograđene su vizuelno deprimirajućim visokim zidovima, stubovima i bodljikavom žicom. Ovakva slika i predominantni vojni sadržaji i volumeni, zatim degradirani lokalni i regionalni pejzaž i geografija i izobličeni duh i memorija (*genius loci*), sasvim su u suprotnosti sa prethodnim i savremenim civilnim životnim, estetskim i bezbednosnim smislim građene i životne sredine, ali i savremenim načelima održivog razvoja. To je ustvari pseudo i suburbana tvorevina, jer nije deo nijednog usvojenog prostornog ili urbanističkog plana.

Za civilno stanovništvo posebno su problematične prateće strukture za zabavu tako instalisanih vojnika koje se umnožavaju u naseljima i gradovima u njihovom okruženju. Zato na pr. „u Italiji malo-malo dolazi do demonstracija čiji učesnici traže ukidanje američkih baza“[68]. Po specifičnom načinu projektovanja[69], izgradnje, namene i lociranja, one pod

plaštom „humanitarnog“ delovanja neodrživo militarizuju civilno stanovništvo, a posebno zagađuju lokalni i regionalni prostor. To nije slučajno, jer vojne baze zagađuju čovekovu, a naročito dečiju svest, te uži i širi predeono-pejzažni volumen. U psihologiji ljudi, a naročito kod dece koja ih voljno ili nevoljno posmatraju i podnose, predstavljaju ogledno dobro koje (ne)posrednim dejstvom postepeno promoviše i afirmiše, a sledstveno tome i instalije nepoželjni i neodrživi militantni uticaj, odgoj i ponašanje na duži rok.

Tako, u većoj ili manjoj meri one isključivo jednostrano podstiču, ohrabruju i pothranjuju snagu sile i moći, koje u psihi dece i odraslih prenosivo podstiču militantne manire agresivnosti i govora mržnje. Njihovo usvajanje manifestuje se kroz militantne oblike dečijih igara i ponašanja u urbanosredinskom boravištu, ali i u ostalim delovima gravitirajućeg užeg i širег predeono-pejzažnog okruženja. To svakako izaziva otpor i strah kod većine civilnog stanovništva, naročito roditelja koji se nose sa ovim složenim problemima i demonstrativno ističu svoje opravdane razloge protiv militantnih tvorevina, pa i naoružanih vojnika.

Osim toga, njihova cena izgradnje i ostali prateći godišnji troškovi održavanja i angažovanja vojnika predstavljaju veliki trošak[70], koji bi dobro došao kao solidna godišnja pomoć nerazvijenim i tranzicionim zemljama. Time bi se postigle znatno veće koristi koje bi i te kako mogle biti u skladu sa principima održivog opstanka i razvoja na lokalnom i globalnom planu.

Sl. 10. Deo ograde i kompleks Kamp Bondsteel, Uroševac

Eko-krize i redukcija ekourbanih volumena

Uz sav ekstremizam prvo bitnog sektorskog, a danas investitorskog i korporativnog urbanizma, kao i pseudo i suburbanizacije predeonog pejzaža i definisane urbane supstance[71], sve veći problem postaje liberalni oblik ekonomije koja danas već ima svog mutanta. To je razarajuća i neodrživa paradigma „virusnog kapitalizma“[72] čiji je jedini cilj maksimizacija profita bez obzira na socijalne i ekološke probleme, štete, troškove i preteće opasnosti sa apokaliptičnim nagoveštajem. Taj oblik kapitalizma danas dominira, jer njegovi zagovornici i protagonisti imaju sistemsku moć koja im omogućava da bilo gde u svetu izbegavaju, odnosno koruptivno,

moćno i agresivno odbijaju bilo kakvu obavezu poštovanja zakona u oblasti zaštite životne sredine[73].

Iz ovog je jasno da korporatokratija i liberalni kapitalizam temeljno zanemaruju svest o limitiranosti egzistencijalnog prostora i drugih prirodnih resursa, iako se sa visokog nivoa Ujedinjenih nacija već decenijama upozorava na problem negativnog ekološkog nasleđa, energetske, sirovinske i socijalne krize još od 70-tih godina 20. veka. Ovakvi problemi postali su temeljni uzrok globalne političke, ekonomске i socijalne krize s kojom se i nadalje umnožavaju i lokalni ekourbani problemi gradova i naselja u Srbiji i njenom užem i širem okruženju.

Ove činjenice na lokalnom i globalnom planu dovele su do uvećanja socijalnih razlika, a potom i do polarizacije problema između ekologije i ekonomije, što je imalo svoj poseban uticaj na eroziju moralnih i kulturnih standarda i ponašanja prema urbanom prostoru kao boravištu i životnom okruženju kao staništu. Svakako, takav oblik tenzije uz dodatni preteći teret negativnog ekološkog nasleđa i staklene baštne, imao je posredan uticaj na zaoštravanje odnosa u okvirima složene, uzročno-posledične, funkcionalne i održive sistemske paradigme „ekologija-ekonomija-zajednica-znanje-kultura-prostor“. To govori da kvalitet života i prevazilaženje ovakvih složenih problema u urbanosredinskem boravištu i životnosredinskem staništu, uveliko zavisi od uspostave ravnoteže između ovih težišnih relacionih tačaka i uzročno-posledičnih veza i odnosa[74].

Međutim, i pored uvođenja, artikulisanja, usvajanja i afirmisanja „3D“ integrativnog urbanističkog planiranja 70-tih godina 20. veka, sadašnje stanje stvari u građenoj i životnoj sredini, još nije nagovestilo ni dalo očekivane pozitivne, odnosno održive ekourbane efekte opstanka i razvoja u uslovima izazvanih i pretećih lokalnih i globalnih promena.

U Srbiji i njenom okruženju, polarizacija ovih problema u građenim sredinama prisutna je i izražena u prvoj fazi zbog posleratne ekonomске nerazvijenosti i siromaštva, a u drugoj fazi nakon raspada SFRJ 1991. g., zbog tranzicionog stanja stvari i odnosa u procesu razvoja i trasiraju put ka evropskim integracijama.

Međutim, ovakav oblik polarizacije još je značajnije prisutan i izražen u razvijenijem delu sveta među protagonistima i pristalicama granične ekonomije. Tu su dominatno prisutne eksplotatorske potrebe „neograničenog rasta“ u okvirima ekscentričnog i neumerenog, a iznad svega liberalnog, provokativnog, problematičnog i neodrživog raubovanja planetarnog bogatstva za potrebe jednostranog i ekspanzionog umnožavanja kapitala od strane zemalja čije su ekonomije utemeljene na osnovama liberalnog kapitalizma.

„Ovakvi stavovi ekonomije suprotstavljeni su u odnosu na principe održivog razvoja, jer u konceptu održivog razvoja, pojам „rasta“ označava kvantitativno širenje u okviru fizičke dimenzije ekonomskog sistema, a

„razvoj“ podrazumeva kvalitativne promene ekonomskog sistema u prostoru, u skladu sa kapacitetom životne sredine“[75].

Dakle, ovde se radi o novom obliku posebno štetnih lokalnih i globalnih korporativnih aktivnosti koje izazivaju i ostvaruju dugoročno negativne posledice naročito u privrednom, ali i u socijalnom, kulturnom, graditeljskom, prostornom i ekološkom smislu. Njihovo agresivno dejstvo uz ostale štetne aktivnosti na lokalnom nivou, uveliko umnožava i vidljivo generiše, usložava i prenosi ekoprobleme i na globalni nivo.

Hteli mi to ili ne, uz takve moći i agresivna dejstva korporativnih aktivnosti, sasvim posledično i lokalni kvazi-investitori dobijaju krila. I naravno, u vezi s tim afirmišu pseudourbanizaciju i suptilno nalaze svoje puteve za koruptivni i spekulativni zamah, koji je dakako oportun održivom opstanku i razvoju, lokalnoj kulturi i tradiciji. To je svakako dodatni i ohrabrujući impuls i signal više za aktiviranje i ojačavanje lokalnih lobija, koruptivnih grupa i pojedinaca, ali i njihovu agresivnu produkciju neodrživog podstandardnog urbanog tkiva. Tako se potpuno zanemaruje ekoreciprocitet između visoko, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura i održivi urbani kontinuitet. I konačno, to je način kojim se svesno ili nesvesno ostvaruje, stimuliše i podstiče lokalno i globalno koruptivno sadejstvo, koje temeljno saučestvuje i participira u kontaminaciji, redukciji i degradaciji lokalnog graditeljskog identiteta, prostorno-pejzažnih vrednosti, umnožavanju negativnog ekološkog nasleđa, a onda i pretećih efekata staklene bašte i posledičnih klimatskih promena.

Svemu tome, na ruku još idu urbanistički dokumenti i zakonodavna regulativa sa kvazistročnom „2D“ terminologijom i kvazipatentima, koji čine temeljnu podlogu za pseudo i suburbanizaciju nasleđene ili novograđene urbane supstance. Ovakav neodrživi odnos prema prostoru kao ograničenom resursu, samo doprinosi pojačanom umnožavanju i dejstvu pretećih izazova i efekata, zbog čega se sada nalazimo u kritičnom trenutku zemljine i gradograditeljske istorije[76].

U širim relacijama, tu se pre svega misli na zaštitu ugrožene vitalnosti životnosredinskog staništa, a u užim se misli na uspostavu, zaštitu i očuvanje ekourbane vitalnosti urbanosredinskog boravišta. To samo pokazuje koliko nije održiv jednostrani i nekontrolisani korporatokratski cilj „maksimizacija profit-a bez obzira na konsekvence“ kao lokalno razarajući i globalno preteći proces. Međutim, na lokalnom planu ništa manje nije važno neodrživo suočenje objekata pejzažne arhitekture na „2D“ tzv. otvorene, neizgrađene i slobodne praznine, nemesta i neobjekte, zatim njihovo svrstavanje u stožere nepoželjnog urbanog diskontinuiteta, pa i višedecenijsko ignorisanje i marginalizovanje ekoravnoteže između pejzažnih, visoko i nisko građenih fizičkih struktura kada je u pitanju planiranje, izgradnja, zaštita i očuvanje održivog kvaliteta i vitaliteta urbanosredinskog boravišta.

„TAČKA PREOKRETA“ KAO SPASONOSNI ZAOKRET

Međutim, danas sve više u nerazvijenim i tranzicionim zemljama pod plaštom demokratije i raznih oblika integracije, odnosno pod geslom socijalnog, ekonomskog, kulturnog i drugih oblika razvoja, prikriveno se plasira profitersko, jednostrano, moćno, agresivno, nehumano, neekološko i neodrživo inkorporiranje i dejstvo korporatokratije. Njeni ciljevi maksimizacije profita bez obzira na umnožavanje negativnog ekološkog nasleđa, koje samo generiše sve štetnije i već kataklizmične efekte staklene baštete, zatim neracionalno eksplorisanje prostora sa štetnim efektima pseudourbanizacije i ostalih štetnih posledica, direktno su u suprotnosti sa konceptom održivog opstanka i ekourbanog razvoja.

Ipak, sve lokalne zajednice danas imaju potrebu za održivim, pravednim i mirnim ambijentom i svetom, i u tom kontekstu preko građanskih asocijacija i relevantnih institucija lokalne i nadlokalne vlasti nužno afirmišu i ukazuju na „tačku preokreta“ da bi blagovremeno, a prema nekim procenama barem do 2050. g. (!?), institucije, poslovne grupe i pojedinci svih država preduzeli i učinili sve da se postigne neophodno, ili barem minimalno smanjenje svih oblika zagadenja. To je nužno, kako antropogeni faktor svojim jednostranim ili nekontrolisanim aktivnostima i delovanjem ne bi uticao na dalje povećanje prosečnih vrednosti temperature (otopljanje) na Planeti Zemlji.

Suočavajući se sa umnoženim i pretećim efektima i narušenim kvalitetama životnosredinskog staništa moramo se priupitati, imamo li, i još koliko nam preostaje vremena za uspostavu održivog opstanka na bogomdanom ovozemaljskom staništu? Ovo aktuelno pitanje je važnije od svih drugih pitanja. Tu se dakako radi o životnom pravu svih živih zajednica koje prethodi svim pravima i demokratskim slobodama[77]. Naravno, to pravo na zdravu životnu sredinu predstavlja i najveću obavezu ljudskoj vrsti, jer je najodgovrnija za umnožavanje ekoloških problema, ali i za saniranje neodrživog stanja u koje je kroz višedecenijsku neodgovornost dovela ceo biodiverzitet[78].

U vezi s tim, predominantni profiterski interesi u proizvodnom, industrijskom i posledičnom graditeljskom i urbanom razvoju tokom 20. veka, kao i neblagovremena kontrola ovih i drugih oblika ljudske pohlepe i štetnog dejstva na građenu i životnu sredinu, očito su poprimili zabrinjavajuće razmere na manje ili više resursno bogatim i posledično ugroženim lokalitetima. Profiterska okupiranost i nezajažljivi ekonomski apetiti u sopstvenom životnom okruženju, uveliko je doprinela podsticanju i razvoju negativnog ekološkog nasleđa i ekourbane (ne)kulture u građenoj sredini kao urbanosredinskom boravištu, ali i pretećim klimatskim promenama na širem životnosredinskom planu.

Zbog dugotrajnog neodgovornog odnosa prema ograničenim mogućnostima našeg prirodnog Doma kroz ceo 20. i prvu deceniju 21. veka, našli

smo se pred kataklizmičnim opasnostima i posledičnom periodu previranja[79] koji postupno, ali još uvek sporo prerasta u proces potrage za održivom vizijom trajanja u budućnosti. Ozbiljni problemi opstanka i razvoja ljudske i drugih živih zajednica, podstakle su razne eksperte i nadležne institucije na međunarodnom nivou, da u kontekstu sa izazovima i pretnjama za budućnost čovečanstva razmotre ekološke probleme i ponude rešenja izlaska iz krize koju generišu izazvane klimatske promene na lokalnom i planetarnom nivou.

Rezultat te brige i angažovanja u poslednje tri decenije 20. i prvoj deceniji 21. veka jeste novo čitanje davno poznatog, a danas obnovljenog, ponuđenog i afirmativnog modela održivog razvoja[80], koji su pre 150. godina započeli šumari[81] i koji se danas sa nivoa Ujedinjenih nacija nude i afirmiše kao moguće i održivo rešenje za budućnost čovečanstva uz snažnu logistiku naučnih institucija i drugih autoriteta. Brojni i sve učestaliji međunarodni skupovi sa tog visokog nivoa, poručuju i apeluju na usvajanje održivog modela, zatim na potrebnu ozbiljnost i odgovornost lokalnog integrisanja i sprovodenja njegovih temeljnih principa o opstanku i ekourbanom razvoju. U vezi s tim, naročito nakon što je koncept i načela održivog razvoja zvanično proklamovan Bergenskom deklaracijom iz 1990. godine[82], podstiče se i ukazuje na potrebu stvaralačkih i kreativnih oblika rada i delovanja od najnižih do najviših naučnih, stručnih i administrativnih institucija u svim oblastima ljudskih aktivnosti.

To samo ukazuje da antropogeni faktor mora već jednom ozbiljno shavati, razumeti, tumačiti i afirmisati u pozitivnom kontekstu „tačku preokreta“, dakle u smislu blagovremenog, racionalnog i mudrog izlaska iz pretećeg ekološkog laviginta kojeg je decenijama nekontrolisano i jednostrano proizvodio, nesmotreno i neoprezno generisao. Zato, da bi se ipak izbegle najgore apokaliptične pretnje planetarnih razmera, hitno je potrebno sprečiti toliko snažnu i preteću agresiju i tiraniju koruptivne korporativne globalizacije uz preporuke koje u tom smislu sintetizuje i afirmiše već citirani John Perkins u svojim delima.

ZAKLJUČAK

Dosadašnje neodrživo „2D“ planiranje struktura urbanog i preeonog pejzaža u uslovima klimatskih promena u ovom radu, jasno ukazuje na probleme planiranja fizičkih struktura pejzažno-arhitektonskog graditeljstva. Strukture urbanog i preeonog pejzaža temeljno su vezane za pejzažnu arhitekturu, ali im je već decenijama iz spekulativnih razloga i sasvim neodrživo poništена treća dimenzija. U uslovima lokalnih i globalnih klimatskih promena to je dovelo do njihove redukcije i posledičnog umnožavanja negativnog ekološkog nasleđa na lokalnom urbanosredinskom i širem životnosredinskom nivou.

Na taj način, zapostavljeno je da između pejzažne arhitekture, urbanizma, ekistike, arhitekture, regionalnog planiranja, antropologije i drugih disciplina koje participiraju u izgradnji gradova i naselja postoji tradicionalna povezanost i kauzalnost. Isto tako, zahvaljujući uzakonjivanju „2D“ terminologije pejzažna arhitektura je u drugoj polovini 20. veka neodrživo svedena na znanja o hortikulturi, puko ozelenjavanje i sl., iako su predmet njenog interesa planirani, projektovani i građeni objekti, strukture i artefakti pejzažno-arkitektonskog graditeljstva, stvaralaštva, kulture, umetnosti i kulturno-parkovnog nasleđa. U tom kontekstu, prioritet bi morala imati istraživanja, analize i sinteze sa aspekta stalnosti i promena ideja i njihovih oblika, odnosno o pejzažno-graditeljskim fizičkim („3D“) strukturama i paradigmama, oblicima i sistemima, vrstama i tipologiji objekata, artefakata i celina, umesto dosadašnjih jednostranih „2D“ ili virtualnih traktata o tzv. zelenim površinama ili zelenopovršinskom sistemu, tzv. zelenilu ili sistemu zelenila itd., koji su kao „2D“ antisitemi oportuni relevantnom i jedino mogućem i održivom „3D“ sistemu pejzažno-urbanih struktura.

Isto tako, posebno je važna eliminacija neodržive kvazistručne „2D“ terminologije i uspostava jedino relevantne, integrativne, kompatibilne i održive „3D“ terminologije. Rezultat ovakvog sagledavanja i pristupa ove složene problematike, mora biti savremeno ili integralno planiranje, projektovanje i izgradnja „3D“ objekata, struktura i artefakata pejzažno-arkitektonskog graditeljstva. A to, u slučaju ekourbanističkog planiranja znači primenu istog nivoa detaljnosti za visoko, nisko i pejzažno građene fizičke strukture, umesto dosadašnje više zastupljene brige i naklonosti za tobože važnije visoko i nisko građene u odnosu na tobože manje važne i ustvari marginalizovane pejzažno građene strukture, koje su u raznim plansko-urbanističkim dokumentima markirane i legendirane pod „2D“ sloganom tzv. zelene površine.

U vezi s tim, poznato je da planiramo, projektujemo i gradimo visoke, niske i pejzažne objekte, strukture i artefakte. Svi ovi objekti imaju tri dimenzije sa ili bez zidova. Znači, iako neki planirani, projektovani i građeni objekti nemaju zidove, oni su ipak urbane punine bez zidova koje imaju svoju namenu, funkcije, zatim graditeljski, kulturni, socijalni i gradotvorni identitet, fizički („3D“) subjektivitet, urbani i regulativni legalitet, na osnovu čega ovakve „3D“ jedinice i jesu ustvari stožeri poželjnog urbanog kontinuiteta. I upravo takvi kakvi jesu, sa ili bez zidova, oni su urbanosredinska potreba i njen funkcionalni, estetski i ambijentalni deo, bez koga je nezamisliv njegov planski definisani, regulativni i građeni okvir. To govori, da planski pejzažno-urbani objekti, koji su takvi kakvi jesu, zadovoljavaju planske, fizičke i ljudske potrebe, i na taj način ispunjavaju i kao planska i građena punina tvore poželjni i održivi urbani kontinuitet i definišu plansku urbanu supstancu, strukturu i volumen. Njihovi egzaktno planirani kapaciteti i mesta izgradnje formiraju i artikulišu de-

finisanu gradotvornu strukturu, ikonografiju i morfologiju, koje su zasnovane na implementaciji održivih principa ekoreciprociteta između visokih, niskih, pejzažnih i društvenih struktura.

Tako utedeljeno artikulisanje „3D“ svojstava objekata pejzažne arhitekture nije nikakvo novo naučno otkriće. To je samo logičan izlaz iz lavirinta danas uvrežene i neodržive „2D“ terminologije i pseudourbanizacije, koje su decenijama spekulativno-mimikrijski i sasvim volšebno marginalizovale i kvazistročno poništavale treću dimenziju „3D“ objekata struktura i artefakata pejzažne arhitekture. Samo na takvima principima moguće je uspostaviti održivi ekoreciprocitet, a potom relevantni, egzaktni i održivi „3D“ sistem pajzažno-arhitektonsko-urbanih struktura, umesto dosadašnjeg „2D“ zelenopovršinskog antisistema ovapločenog u virtuelnom „2D“ besmislu.

Iz konteksta navedenih činjenica o refleksiji korporatokratije na zagađivanje prostora, komercijalizaciju arhitekture i posledične socijalne probleme, kako u razvijenim, tako i u nerazvijenim i tranzicionim zemljama, evidentno je da savremeno urbanističko planiranje definitivno mora napraviti jasan otklon od vidljivo zavisnog balansiranja između struke i spekulativne, koruptivne, jednostrane i nekontrolisane korporativne moći i drugih lokalnih spekulativnih politika, koje su uvek bile na štetu struke, nauke, kulture, te održivog urbannog reda, ekoreciprociteta, urbanog kontinuiteta i graditeljskog identiteta urbanosredinskog boravišta i lokalne zajednice. Posebno je važno izvući pouke iz dosadašnjeg uvek servilnog odnosa gradograditelja prema jednostranim interesima lokalne vlasti, zatim prema investitorskom, kvazipreduzetničkom i korporatokratskom, a onda i moćnom lobiju koruptivne elite i njihovog neodrživog kvaziurbanizma, u čemu je sve neposrednije i sve aktivnije saučestovanje arhitekata kao korporativnih izabranika i protagonisti, ali i zainteresovanih i već uveliko anagažovanih pojedinaca, pa i čitavih timova kao deoničara korporativnog kapitala.

Znači, u ovom aktuelnom trenutku lokalnih i globalnih promena, i gradograditelji moraju više nego ikad delovati u smeru spasonosnog zaokreta kako bi blagovremeno i stručno dosledno afirmisali ekourbanističko planiranje, zatim principe ekoreciprociteta između visokih, nisko i pejzažno građenih fizičkih struktura, održivog urbanog kontinuiteta i ekourbanog razvoja. A to podrazumeva:

- ustanoviti savremenu „3D“ urbanističku terminologiju i zakonsku regulativu uz potpunu eliminaciju uvreženog neodrživog „2D“ planiranja prostora i „2D“ zelenopovršinskog antisistema,
- konačno razumeti, shvatiti i primeniti, odnosno reafirmisati pravilo da „3D“ nije jednako „2D“ i obratno, i da planirani, projektovani i građeni „3D“ objekti, artefakti i celine pejzažne arhitekture nisu nikakve „2D“ praznine, šupljine, slobodne i neizgrađene površine, neobjekti, stožeri urbanog diskontinuiteta itd.

- da planirani, projektovani i građeni „3D“ objekti, artefakti i celine pejzažne arhitekture (parkovi, skverovi, vrtovi) nisu prirodne, već da su to pejzažno-urbane tvorevine, dobra i resursi,
- ustanoviti relevantni, jedino mogući i stručnonaučno utemeljen, a to znači i održiv „3D“ sistem objekata i struktura pejzažne arhitekture, umesto dosadašnjeg varirajuće-spekulativnog, virtuelnog, kvazistručnog i neodrživog „2D“ antisistema tobože zelenih, slobodnih i neizgrađenih površina,
- sprečiti sadašnju ekspanziju pseudourbanizacije i rasipničko zauzimanje prostora nad zemljom, ali i što pre afirmisati savremenim koncept podzemnog urbanizma[83],
- sprečiti jednostrano, nekontrolisano, agresivno i koruptivno dejstvo korporativne globalizacije koja bezkompromisno i bezskrupuljano urušava koncept održivog opstanka i razvoja, i koja je već čitave zemlje i narode odvela u propast[84], a potom umrežiti, ohrabriti i osnažiti antikorupcijsko i antiglobalističko delovanje u funkciji stvaranja zdravijeg urbanosredinskog boravišta, te zaštite i očuvanja životnosredinskog staništa, što je i osnovni uslov za stvaranje pravednijeg, moralnijeg, bezbednijeg i u celini boljeg sveta.

Međutim, složenost grada zbog brojnih i „većinom zavađenih sila“[85], ostavlja utisak da se grad otima svome tvorcu. Zato u vezi s aktuelnim problemima planiranja i zagađivanja urbanog boravišta i životnog staništa, nužno je prepoznati snagu i nužnost planiranja na bazi ekoreciprociteta između visoko, nisko i pejzažno građenih „3D“ (fizičkih) struktura, zatim prepoznati i afirmisati tradicionalna znanja, duhovnu mudrost i snagu lokalnih zajednica, čije umrežavanje može učiniti da se „tačka preokreta“ već sutra preobratи u spasonosni zaokret ka održivom opstanku i razvoju.

NAPOMENE I LITERATURA

- [1] Tošković, D.: *Uvod u prostorno i urbanističko planiranje*, Akademski misao, Beograd 2006., str. 68.
- [2] Tošković, D. (2006), Isto, str. 3-364.
- [3] Ćerimović Lj. V.: *Održiva urbanizacija i neodrživa pseudourbanizacija*, Savremeno graditeljstvo – naučno-stručni časopis za graditeljstvo Republike Srbije, Godina II, Broj 04-2010., Banja Luka 2010., str. 32. (28-38).
- [4] Ćerimović, Lj. V.: *Efekti marginalizacije i diskontinuiteta pejzažno-arhitektonsko-urbanih struktura*, Diskontinuitet i kontinuitet u planiranju gradova (CD), Društvo urbanista Beograda (DUB), Beograd 2009., str. 154. (142-163).
- [5] Urbanosredinsko boravište jeste formirani gradograditeljski okvir ljudskog naselja sa relevantnim ekoreciprocitetom između pejzažnih, visoko i nisko građenih fizičkih struktura. U svojem evolutivnom razvoju čovek je kroz dugovečnu graditeljsko-urbanu istoriju, a na taj način i delovanje prirodnih, ali i dejstvo urbanih (artificijelnih), a posledično i životnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih, proizvodnih, bezbednosnih i drugih uticajnih sila stvarao, menjao i formirao urbanosredinsko boravište kao posebno sazdanu i klimom uslovljenu gradograditeljsku celinu i formu. A to znači, da su ljudske urbanosredinske, kao i ruralnosredinske strukture u aktivnom međusobnom odnosu sa

životnosredinskim staništem, ali i uzajamnom odnosu sa čovekom i ostalim životnim zajednicama.

Urbano i ruralnosredinske sisteme (boravišta) karakterišu posebni nivoi i oblici građenih ili artificijelnih celina. To su u pravilu raznorodni i raznovrsno građeni sistemi, celine i artefakti koji predstavljaju uže, ali graditeljskom rukom, znanjem, iskustvom i umećem stvorene okvire građenog i oblikovanog prostora i ambijenta. Svaki od njih zauzima različitu dispoziciju, zatim ima različitu namenu i funkciju, pa ima različit fizički oblik i različitu veličinu fizičkog prostornog obuhvata ili volumena. Na taj način, svako naselje kao boravište čini i predstavlja zasebnu, ali integrativnu, kompatibilnu i komplementarnu fizičku celinu pod uslovom da unutar njega vladaju proporcionalni odnosi između pejzažno, visoko i nisko građenih fizičkih struktura, i da one kao aglomerativna tvorevina i struktura ne narušavaju prirodnu ravnotežu u neposrednom i širem životnosredinskom okruženju (staništu). Znači, neophodno je da tako građene celine uvek čine ili predstavljaju planiranu, projektovanu i tako definisanu artificijelu i na bazi ekoreciprociteta sazdanu celinu (boravište) koja je uklapljena i utelovljena u njegov neposredno gravitirajući predeo-pejzažni i širi životnosredinski prostor staništa.

- [6] Životosredinsko stanište, pod ovom pojmovnom složenicom podrazumeva se Planeta Zemlja kao globalno ili planetarno stanište i globalno ograničena prostorna jedinica za sve životne zajednice. Ovaj globalni ili planetarni oblik staništa ima mnoštvo životnih tipova i podtipova u kojima opet kao manjim prostorno ograničenim jedinicama sa specifičnim kompleksom ekoloških, socijalnih i kulturnih faktora egzistira ljudska i razne druge životne zajednice ili biotopi.
- [7] Obad Šćitaroci M.; Bojanović-Obad Šćitaroci, B.: *Parkovna arhitektura kao element slike grada*, Prostor, Vol. 4, Broj 1, Zagreb 1996., str. 86.
- [8] Dobrović, N.: *Francuski pravilni vrtovi izvan Francuske I*, Zbornik Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Sveska 1., Beograd, str. 3-37.; Dobrović, N.: (1962), *Francuski pravilni vrtovi izvan Francuske II*, Zbornik Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Sveska 1., Beograd 1961., str. 3-39.
- [9] Obad Šćitaroci, M.; Bojanović-Obad Šćitaroci, B.: (1996), Isto, str. 80.
- [10] Bernacki, K.: *Idea parku miejskiego po roku 1982*, Wrocław 2009., str. 37.
- [11] Bernacki, K.: (2009), Isto, str. 10-60.; Obad Šćitaroci, M.; Bojanović-Obad Šćitaroci B.: (1996), Isto, str. 85.
- [12] Obad Šćitaroci, M.; Bojanović-Obad Šćitaroci B.: (1996), Isto, str. 85.
- [13] Obad Šćitaroci M.; Bojanović-Obad Šćitaroci B.: (1996), Isto, str. 80.
- [14] Milošević, V. P.; Čerimović, Lj. V.: *Eko-grad Beograd – kontinuitet sistemskih ogrešenja o održivost*, Izgradnja – časopis SGITS, SAS, DzMTiFS i UUS, Godina LXIV, Broj 1-2 (Januar-Februar), Beograd 2010., str. 52. (47-70).
- [15] Milanović, H.: *Zelenilo Beograda*, JKP „Zelenilo-Beograd“, Beograd 2006., str. 209.
- [16] Čerimović, Lj. V.: *Pravoslavna crkvena porta kao svetost ili profano dvorište*, Savremeno graditeljstvo – naučno-stručni časopis za graditeljstvo Republike Srbije, Godina III, Broj 05-2011., Banjaluka 2011., str. 8-23.; Čerimović Lj. V.: *Paradigma pravoslavne crkvene porte kao podloga za crkveno-gradičelska pravila o njenom savremenom planiranju i oblikovanju - II deo*, Izgradnja, Broj 62 (8-9 Avgust-Septembar), Godina LXII, Beograd 2008., str. 315-338.; Čerimović Lj. V.: *Pravoslavna crkvena porta u pravoprestolničkoj Arhiepiskopiji Mitropolije karlovačke – razvoj i tipologija oblika*, Doktorska disertacija, Fakultet tehničkih nauka – Departman arhitektura i urbanizam Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad 2007., str. 15-656.
- [17] Obad Šćitaroci, M.; Bojanović-Obad Šćitaroci, B.: (1996), Isto, str. 80.
- [18] Obad Šćitaroci, M.; Bojanović-Obad Šćitaroci, B.: (1996), Isto, str. 80.
- [19] Zerzan, J.: *End the Primitive Confusion*, Chronos Publications (BM Chronos London), London 2004.
- [20] Vujković, Lj.: *Pejzažna arhitektura – planiranje i projektovanje*, Šumarski fakultet, Beograd 2003., str. 27-28.
- [21] Obad Šćitaroci, M.; Bojanović-Obad Šćitaroci, B.: (1996), Isto, str. 80.
- [22] Obad Šćitaroci, M.; Bojanović-Obad Šćitaroci, B.: (1996), Isto, str. 84.

- [23] Ćerimović, Lj. V.: *Urbanizacija ili pseudourbanizacija*, Nasleđe – časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu, Filološko-umetnički fakultet (FILUM) Kragujevac, Godina VIII, Broj 17., Kragujevac 2011., str. 49. (39-63).
- [24] Ćerimović, Lj. V.: *Očuvanje i zaštita postojećeg – danas još uvek nepoznatog kulturno-parkovnog nasleđa u uslovima globalnih promena*, Zbornik Druge i Treće konferencije o integrativnoj zaštiti, Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog nasljeđa Republike Srpske, Banjaluka 2009., str. 312. (293-326).
- [25] Ćerimović, Lj. V.: *Moći zakonodavne i urbanističke kvazistručne terminologije i vice versa: Peti parkić Beograd – Trotoari Sarajeva – Akademski park Beograd*, Izgradnja – časopis SGITS, SAS, DzMTiFS i UUS, Godina LXIV, Broj 9-10. (Septembar-Oktobar), Beograd 2010., str. 565-566. (553-570).
- [26] Ćerimović, Lj. V.: *Neprikladna stručna terminologija u knjigama i zakonskoj regulativi*, Izgradnja – časopis SGITS, SAS, DzMTiFS i UUS, Godina LXIII, Broj 3-4 (Mart-April), Beograd 2009., str. 101. (86-106); www.arhitektura.rs
- [27] Ćerimović, Lj. V.: (2010), Isto, Izgradnja, str. 561-562. (553-570).
- [28] Stevović, S.; Vasilski, D.: *Ozelenjavanje i hidrotehničko rešenje ravnih krovova i fasada u funkciji ekološke ravnoteže urbanih sredina*, Nova urbanost – integracija dez-integracija grada?, Društvo urbanista Beograda (DUB), Beograd 2008., str. 219-234.
- [29] Vučković, Lj.: (2003), Isto, str. 26-27, 194-197.
- [30] Vučković, Lj.: (2003), Isto, Teminološki rečnik, str. 215-219.
- [31] Ćerimović, Lj. V.: (2009), Isto, Izgradnja, str. 101.
- [32] Đukanović, Z.; Lalović, K.; Milić, A. V.; Mitrović, B. *Problemi u urbanističkom planiranju zelenih površina u novijim naseljima u Beogradu*, Zbornik radova, Udruženje inženjera Beograda (UIB), Beograd 1994., str. 25-30.
- [33] Nijman, J.: „*The Paradigmatic City*”, In Annals of the Association of American Geographers, 2000., 90. No.1., Published by: Taylor& Francis, Ltd. str. 135-145.
- [34] Ćerimović, Lj. V.: (2009), Isto, Izgradnja, str. 92 (87-106); Ćerimović, Lj. V.: *Plansko-urbanistička i zakonodavna terminologija u funkciji pseudourbanizacije*, Nova urbanost – integracija-dezintegracija, Društvo urbanista Beograda, (DUB), Beograd 2008., str. 86 (71-94); Ćerimović, Lj. V.: *Planski dokumeti, terminologija, legislativa, i kulturno-parkovno nasleđe*, Društvo urbanista Beograda, (DUB), Beograd 2006., str. 138 (133-145).
- [35] Ćerimović, Lj. V.: *Kulturno-parkovno nasleđe kao integrativni deo zaštite graditeljske baštine i održivog razvoja*, Zbornik Pete konferencije o integrativnoj zaštiti, Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog nasljeđa Republike Srpske, Banjaluka 2010., str. 299. (297-309). ; Ćerimović Lj. V.: *Pejzažno graditeljstvo*, Arhitektura – mesečnik za urbanizam, arhitekturu i dizajn, Asocijacija srpskih arhitekata & Arhitektonski forum, Beograd & Podgorica 2011., Broj 157-158 (Januar-Februar), str. 20.
- [36] Ćerimović, Lj. V.: (2011), Isto, Nasleđe, str. 59. (39-63); Ćerimović Lj. V.: *Pseudourbanizacija kao posledica zakonske i urbanističke terminologije*, Tehnika – časopis SITS, Beograd 2011., str. 31. (27-34).
- [37] Ćerimović, Lj. V.: (2010), Isto, Savremeno graditeljstvo, str. 36. (28-38).
- [38] Nikezić, Z.: *Gradena sredina i arhitektura*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2007., str. 3-36.
- [39] Doksijadis, K.: *Covek i grad*, Nolit, Beograd 1982., str. 152-161.; Ćerimović Lj. V.: (2011), Isto, Tehnika, str. 27-34.
- [40] Ćerimović, Lj. V.: (2010), Isto, Savremeno graditeljstvo, str. 28-38.
- [41] Ćerimović, Lj. V.: (2010), Isto, Izgradnja, str. 553-570.
- [42] Korica, R.: *Uticaj urbanističkog planiranja na izgradnju i razvoj naselja na području Beograda u posleratnom periodu*, Urbanologija – Realizacija urbanističkih planova – problemi-metodi-mogućnosti, Beograd 1999., str. 135-157.
- [43] Bojović, B.: *Politika zemljišta kao bitan faktor usmeravanja urbanizacije u Srbiji*, Zbornik – Savremena teorija i praksa u graditeljstvu, Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Vlade Republike Srpske, Arhitektonsko-građevinski fakultet Banja Luka i drugi, Banja Luka 2009., str. 181-182. (175-201).

- [44]Kurtović-Folić, N.: *Principi „održivosti“ i zaštita graditeljskog nasleđa*, Zbornik „Naselja u Srbiji u 21. veku“, Kosjerić, Zbornik radova „Principi i praksa održivosti u razvoju naselja u Srbiji – 2.“, Udruženje urbanista Srbije, Beograd 2000., str. 127-155.
- [45]Ćerimović, Lj. V.; Vetnić M.: *Pseudourbanizacija ugrožava kvalitet vazduha u gradovima i naseljima Srbije*, Zbornik radova „Kvalitet zaštite vazduha 2008“, Privredna komora Srbije Odbor za zaštitu životne sredine i održivi razvoj, Beograd 2008., str. 233-247.
- [46]Deloska deklaracija, Nastala na međunarodnom skupu posvećenom temi: Čovek i njegova naselja, Delos 1968.;
<http://www.zaproluk.org.rs/Media/Document/CasopisKultura/1514.pdf>
- [47]Nan, E.: *Postmoderni urbanizam*, Orion-Art, Beograd 2004., str. 27., 101., 125., 148., 156., 185., 216-218.
- [48]Nan, E.: (2004), Isto, str. 25., 185.
- [49]Korac, Ž.: *Čovek i grad*, Glas, Beograd 1978., str. 103-105.; Nan E.: (2004), Isto, str. 65., 87.
- [50]Hadžieva Mrgud, V.; *Prizrenска, ohridска i šumadijska kuća kao proizvod environman dizajna*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Prištini, Građevinsko arhitektonski fakultet, Priština 1995., str. 7-20.
- [51]Ley, D.: *Styles of the Times*: Liberal and Neo-conservative Landscapes in inner Vancouver, 1968-1986, Journal of Historical Geography 1980., No. 13(1), str. 42-43.
- [52]Pegan, S.. *Urbanizam*, Arhitektonski fakultet, Zagreb 2007., str. 14.
- [53]Davis, D.: *Late Postmodern: The End of Style*, Art in America 1987., Juni, str. 17.
- [54]Nan, E.: (2004), Isto, str. 156.
- [55]Nan, E.: (2004), Isto, str. 217.
- [56]Nan, E.: (2004), Isto, str. 218.
- [57]Doksijadis, K.: (1982), Isto, str. 152-161.
- [58]Krunić, S.: *Arhitektura je izgubila kompas*, Arhitektura – mesečnik za urbanizam, arhitekturu i dizajn, Asocijacija srpskih arhitekata & Arhitektonski forum, Beograd & Podgorica 2011., Broj 159-160. (Mart-April), str. 19.
- [59]Budimir, M.: *MPRI u Građanskom ratu u Hrvatskoj*, Zbornik radova „Građanski rat u Hrvatskoj 1991-1995.“, Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd 2005., str. 197-199.; Đorović, B.: (2010), Džon Perkins – *Ekonomske ubice globalne imperije*, str. 6.
<http://www.petitiononline.com:80/serwater/>; Među najpoznatije agencije i korporacije spadaju: National Security Agency - NSA; Military Professional Resources Incorporated – MPRI; Blackwater; DynCorp; Kellogg, Brown and Root i dr.
- [60]www.psiru.org ; www.psiru.org/sites/default/files/2010-11-W-finance.doc ;
www.petitiononline.com:80/serwater/ ; Francuske korporacije VEOLIA, SUEZ ONDEO i SAUR, danas drže 40% svetskog tržišta u poslovima s vodom – vlasništvo nad cevovodima i dr.
- [61]Uvek manjkava kreditna sredstva, državna elita zadužene tranzicione ili nerazvijene zemlje bez znanja zaposlenih i glasa sopstvenog naroda, dakle najčešće samoinicijativno nadoknađuje prodajom po netržišnim cenama na pr. naftnih izvora, zatim najprofitabilnijih preduzeća, vodenih i mineralnih izvora i drugih bogatstava. Tako angažovane korporacije troše dobijene kredite koje su tranzicione i nerazvijene zemlje ostvarile kod navedenih međunarodnih instituta, a onda u momentu njihove ekonomske nemoći vešto osvajaju i raspolažu i nacionalnim vrednostima tih zemalja, ostvarujući tako još i druge razne profite i povoljnosti. Perkins John (2007, 2009).
- [62]Perkins, J.: *Hoodwinked: An Economic Hit Man Reveals Why the World Financial Markets Imploded-and What We Need to Do to Remake Them*, Broadwey books, New York 2009., Copyrighted Material, str. 205-220.;
http://www.amazon.com/Hoodwinked-Economic-Reveals-Financial-Imploded/dp/0307589927/ref=pd_sim_b_1#reader_0307589927
- [63]Zečević, D.; Radonjić, M.: „Bondstil“ se seli?, Večernje novosti 30. 03. 2011. g.;
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:324954-Bondstil-se-seli>

- [64]Perkins John u svojoj knjizi *The Secret History of the American Empire* (2007) i *Hoodwinked* (2009) u vezi s tim kaže: da je „virusni kapitalizam“ mutantni oblik, za koji on misli da je zaista pljačkaški oblik kapitalizma. Dakle, ne radi se ni o kakvom ekonomskom sistemu, već o jednom pljačkaškom pohodu kojim se oduzimaju prava i prirodna dobra, prirodna sredina i resursi od ljudi i država širom sveta. Taj mutantni oblik kapitalizma patentiran je još u periodu od 70-tih godina, a naročito od 80-tih godina 20. veka, kada su ga razvili i favorizovali Ronald Regan i Milton Fridman. Njegovo dalje protažiranje i afirmaciju do granica pretečih nestabilnosti i raznih oblika šteta nastavio je Džek Velč (Jack Welch) sa visoko-pozicioniranim pristalicama iz Wall Street, „Goldman Saksa“ i „Sitigrup-a“ umnožavajući tako ekonomске, socijalne, kulturne, ekološke, gradograditeljske i druge oblike i obrasce neizdrživosti i neodrživosti. Njihova sistemска i institucionalna uvezanost i moć, još uvek omogućava da se u tom agresivnom pravcu odvijaju aktivnosti i događaji, iako su oni u stvari temeljno suprotstavljeni načelima održivog opstanka i razvoja.
- Podržani medijsko-institucionalnom, političkom i ekonomskom infrastrukturom, pomenuti protagonisti i dalje omogućavaju da se kancerogeni sistem širi u nedogled. Ta ideja da korporacije nisu ni za šta odgovorne, osim za postizanje maksimalnog profita je bolesna, ali to je ideja koja vodi korporacije. To potvrđuje i činjenica da su vodeći svetski mediji – novine, časopisi, izdavačke kuće, televizije, radio stanice u vlasništvu velikih međunarodnih korporacija. One kontrolišu medije i ne plaše se da manipulišu informacijama koje pružaju. Zato korporatokratija predstavlja spregu političke moći i velikog biznisa i ta sprega neminovno doprinosi umnožavanju negativnog ekološkog nasleda, zbog čega je ona temeljno u sukobu s interesima i načelima održivog opstanka i razvoja.
- [65]Perkins, J.: *The Secret History of the American Empire: Economic Hit Men, Jackals and the Truth about Global corruption*, A plume book 2007., Copyrighted Matrial, str. 271-330., http://www.amazon.com/Secret-History-American-Empire-Corruption/dp/052595015X#reader_052595015X
- [66]Nan, E.: (2004), Isto, str. 156.
- [67]Vlašković, Z.: *Zatvara se Bondstil*, Politika 21. 04. 2011. g.,
<http://www.slobodanjanovic.org/2011/04/21/zoran-vlaskovic-zatvara-se-bondstil/> ;
Najveća Američka vojna baza izgrađena je 1999. g. u Srbiji na petom kilometru s desne strane puta Uroševac – Kosovska Vitina. Izgrađena je na površini od 600 hektara na privatnim parcelama koje su kod sela Sojevo otkupljene od Srba i Albanaca na 99 godina. Za izgradnju utrošeno 400 miliona dolara. U bazi je podignuto više od 250 raznih objekata, a ključni sadržaji su artiljerijska i helikopterska baza, radarski centar, devet heliodroma, 16 velikih osmatračnica, tržni centar, dve crkve, pokriveni bazen, biblioteka, kuhinja u kojoj se pripremalo 15.000 porcija dnevno, interni vodovod, stanica interne televizije, bioskop, kao i razni bunkeri, sportski tereni, zatvor (u centralnom delu baze) i još mnogo toga. Baza je opasana sa tri reda velikih koluta bodljikave žice na betonskim stubovima, a kroz jedan red „tečeće“ struju. Takođe, i zatvor unutar baze je zaštićen metalnim rešetkama i kolutovima bodljikave žice.
- [68]Žarkić, S.: *Bondstil će zameniti državu*, Glas javnosti 10. 02. 2008. g.,
<http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-10-02-2008/bondstil-ce-zameniti-drzavu>
- [69]Camp Bondsteel, projektovao je 94. inženjerijski građevinski bataljon zajedno sa privatnom korporacijom Kellogg, Brown and Root,
http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%9A%D0%B0%D0%BC%D0%BF_%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB
- [70]Vlašković, Z.: (2011), Isto., <http://www.slobodanjanovic.org/2011/04/21/zoran-vlaskovic-zatvara-se-bondstil/>
- [71]Ćerimović, Lj. V.: *Pseudourbanizacija kao posledica zakonske i urbanističke terminologije*, Tehnika – Časopis SITS, Broj 1., Godina LXVI – 2011., Beograd 2011., str. 27-34.

- [72]Perkins, J.: *Hoodwinked: An Economic Hit Man Reveals Why the World Financial Markets Imploded-and What We Need to Do to Remake Them*, Broadwey books, New York 2009., Copyrighted Matrial, str. 205-220.,
http://www.amazon.com/Hoodwinked-Economic-Reveals-Financial-Imploded/dp/0307589927/ref=pd_sim_b_1#reader_0307589927
- *Perkins J.: *The Secret History of the American Empire: Economic Hit Men, Jackals and the Truth about Global corruption*, A plume book 2007., Copyrighted Matrial, str. 271-330.
http://www.amazon.com/Secret-History-American-Empire-Corruption/dp/052595015X#reader_052595015X
- *Dorović B.: (2010), Džon Perkins – *Ekonomski ubice globalne imperije*, str. 6.
<http://www.pecat.co.rs/2010/10/ekonomski-ubice-globalne-imperije/>
- [73]Perkins, J.: (2009), Isto, str. 205-220.
- [74]Ćerimović, Lj. V.: (2009), Isto, (DUB), str. 148. (142-163).
- [75]Grupa autora: *Životna sredina – integralni deo održivog industrijskog i urbanog razvoja*, Korišćenje resursa, održivi razvoj i uređenje prostora, IV Zaštita životne sredine u planiranju (održivog) urbanog razvoja, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Posebna izdanja br. 30. (decembar 1996.), Beograd 1996.
- [76]Ćerimović, Lj. V.: *Održivost, građena sredina i klimatske promene*, Zbornik – „Zaštita životne sredine u energetici, rудarstvu i pratećoj industriji (CD), Fakultet za ekologiju i zaštitu životne sredine – Univerzitet „Union – Nikola Tesla“ i Asocijacija geofizičara Srbije, Divčibare 2010., str. 300-309.
- [77]Ćerimović, Lj. V.: *Eko-urbana (ne)kultura ugrožava kavlitet vazduha*, Zbornik radova, XXXV savetovanje sa međunarodnim učešćem „Zaštita vazduha 2007“, Društvo za čistotu vazduha Srbije & Privredna komora Srbije, Beograd 2007., str. 183-189.
- [78]Biodiverzitet na planeti Zemlja danas čine milioni različitih bioloških vrsta, koje su proizvod 4. milijarde godina evolucije. Sama reč „biodiverzitet“ spada u relativno novije pojmove. Ozvaničena je tek 1985. godine spajanjem dve reči „biološki diverzitet“. Na simpozijumu 1986. g. nakon izdavanja knjige BioDiversiti (Wilson 1986), čiji urednik je E.O.Wilson, generalno je prihvaćeno korišćenje ove reči i njenog koncepta.
www.panda.org/sr/
Ovaj pojam ima sve veću primenu u teoriji i praksi, jer sa biološkog i ekološkog stanovišta na Planeti Zemlja u drugoj polovini 20. veka primetne su lokalne i globalne klimatske promene, koje u poslednjih nekoliko decenija utiču na nestanak biljnih i životinjskih vrsta sve većom i zabrinjavajućom brzinom. To se najviše dešava zbog dosadašnjih ljudskih eksploratorskih aktivnosti, kako prema prostoru, tako i prema drugim prirodnim resursima i vrednostima na Planeti Zemlja.
- [79]BBC SERBIAN.com, *Kopenhagen: bez istinskog dogovora* (Petak, 18. decembar 2009.), Korišćeno 04.08.2011. g.
www.bbc.co.uk-serbian/news/2009/12/091218_copenhagenfri01.shtml
- [80]Ćerimović, Lj. V.: Isto, Divčibare 2009., str. 305. (300-309).
- [81]Stojkov, B.: *Metode prostornog planiranja*, Geografski fakultet - Univerzitet u Beogradu, Beograd 2000., str. 106.; i
http://www.greenexpeditio.org/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=30
- [82]Milutinović, S.: *Lokalna agenda 21: Uvod u planiranje održivog razvoja*, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd 2004., str. 11-13.
- [83]Lukić, M. *Savremeni grad i podzemna gradnja*, Izgradnja – Časopis SITS, Broj 3-4. (Mart-April), Godina LXIII, Beograd 2009., str. 116-122.
- [84]Perkins, J.: (2009), Isto, str. 205-220.
- [85]Kara-Pešić, Ž.: *Odbačen pre nego što je shvaćen*, U Urbane forme, Jean Castex i dr., Građevinska knjiga, Beograd 2003., str. 7-15.